

Ост. Демчук**ХРЕЩАТИЙ БАРВІНОК**

„И пусть у гробового входа младая
будет жизнь играть“.

А. Пушкин

„Цветите юные и здоровейте телом“.

С. Есенин

Вечір.

Ще донедавна молоденька весна звадниця, той спокусливий підліток, що бігала з короткою світлою косичкою, дзвонила перламутровим сміхом і дивилася на все ясними прозорими очима, як прозорий о провесні березовий сік, тепер вистатніла, заплелася чорною косою і з очима густими, як сливянка, ходила поважно.

І хто-зна, коли вона небезпечніша: тоді чи тепер?

Вони сіли, Зіна й Олег, на могильну, чорного лабрадору, плиту і в оточенні непорушного лісу хрестів прислухались, як з півдня журчить, бючись за зламах річища, річка. Здалось те журчання близьким, буцім під самими ними, що тут же Зіна здригнулась і встала:

— Пересядемо на лавочку, он трошки далі, — сказала вона.

Олег також механічно, як сіли встав і пішов за нею.

Тим часом, з над густого вишнику, що стояв непробитою стіною з північного боку цвинтаря, вигулькнув облесливий попутник усіх нічняних радостей — місяць. Вигулькнув — на мить суп'ятився: зразу окинув своїм всевидющим оком кожну могилку з хрестами і без, заглянув у кожну що-найменшу щілинку, а натрапився на Зіну й Олега, протримав довше свій погляд на них: як добрий сват-зводитель, він мабуть прицінювався — чи до пари? Оцінка була швидка й мусе-бути позитивна, бо в ту ж хвилину і вирушив далі кружляти по накресленому йому шляхові, однак вже не випускав зі свого зору ні Зіну, ні Олега, намагаючись заглянути в обличчя кожного.

До Зіниного обличчя йому було за-важко добратись так зразу. Закутана геть чорною хусткою, вона напускала її аж на очі, наче черниця приваблива і через те з під хусти виглядали тільки — рівенький ніс та двоє карих очей, що мов два агати одсвічували синенькими прожилками, коли вона зводила опущене весь час долу обличчя. Тоді й місяць, знавець на жіночій красі зазирнув їй ув очі, перелаплюючись срібляним бісером у чорних віях і виразніше відтінюючи синій оксамит щік і скорбні куточки губ. Потім він шарив по її плечах, станові — все було таке, наче виписане гарним митцем на картині, хоч усе те й захищене під пальтом. На літа їй можна дати сімнацять-вісімнадцятий, а на зріст вона трохи нижча за Олега.

Він же на чоловічий зріст — вище середній і мав певних двадцять три роки. Одягнутий по весняному, в чорній сорочці-блузі, в галіфе, в черевиках і чорних шкарпетках поверх колошов аж до колін, він сидів рівно, дивився перед себе і без усякого труда можна було побачити його продовговате з під студеньсько-техничного кашкета обличчя, такого ж продовговатого з горбинкою посередині носа й сірі, наче натхнені очі, облямовані чорноватими просмужками брів.

На лавочці можна було сміливо сидіти двом, проте, як недавно знайомі, кожне тулилось на самому краєчку, так, що можна було між ними сісти й третьому. Зіна впустила очі долу, ніби могла ними проткнути землю й побачити, що там діється. Олег уставився зором у простір.

Звідділь, з цього місця, що було найвище в усьому колишньому монастирському паркові, нічим не загороджений погляд бачив срібlistу річку, що здавалось до неї камінцем докинути, насправді ж вона не так близько, бачив перекинутого в повітрі чере річку моста, що на поренчах його зараз ходили якісь одважні аматори дужчих почувань, а на мосту такі бляклі й нідочого ліхтарі, бачив оазу хатів за річкою, що притулились причілком до пагурка, звідки чулись справжні сільські пісні з підголосниками, тюхканням і вигуками, далі чимось тманим прикрите поле і ще далі, з місячного туману — невиразні контури соснового лісу.

Мовчання видавалось Олегові ніяковим, але й підходящої розмови не знаходилося і щоб виправдати себе, він сказав :

— Знаєте, Зіно, в такий чудесний вечір... ну, просто хочеться мовчати.

Зіна одірвала погляд од землі, глянула вперед і втямивши, що говорить Олег, повернула очі в його бік. Од її спершу нетямущих очей Олегові стало моторошно, а коли вона, добравши зміст його слів, одними проясненими очима виказала свою згоду, серце його занило от припливу чогось хорошого-хорошого. То був той погляд, що причарував його з першої зустрічі тут, на цьому цвинтарі.

Ранньої осені їхав поїздом кушпіль селянських хлопчаків до міста вчитися і з ними одна-однісенька дічина — Зіна Діденко. З своїми клунками, мішками й корзинками вони зайняли ціле купе при вході й таким чином забронювалися на всю дорогу до пересадки. Цілу дорогу стояв у купе густий сміх, рвучкі дотепи, тихі розмови й голосні суперечки, декого поривало навіть на пісню, та вчасне цитюкання кого-будь з їзжалих — і навмисне хрипким кашлем забутько загладжував небезпеку штрафу на 3 карб.

Новачка Зіна Діденко мовчала, тільки великими запальними очима додивлялася до нового світу, що перед нею відкривався, дослухалася всього, в той же час і не пропускала з очей того, що бігло навпроти поїзда за вікном, протираала запотіле вікно — на дворі падав дощ.

На якомусь невеличкому півстанкові, де й зупинка раптом три хвилини, в поїзд увішов молодий ще хлопчак з великою корзиною, поставив її при вході, а сам став оглядати вагона, щоб знайти для себе місце. Всюди пасажирів було нашиховано і він так пройшов аж на другий край вагону, де сиділа селянська молодь. Десь-то досвідним оком він зразу вкмітив, що це незаможницьке студентство.

— Ви студенти, товариші? — вдавсь до них.

— Студенти, — одноразно відказало кілька голосів. Всім було приємно почувати, надто новакам, що вони студенти і це живовидячи визнається навіть сторонніми особами.

— І я студент! — просто одрекомендувався він. — Чи не дозволите як небудь тут, коло вас, уміститися, хоч стоячи, а то всюди повно?

— Будь ласка, — щиро погодились хлопці.

— Тоді я принесу сюди свою корзину.

— Іновець Созонець, — пошепки повідомив один з міських другорічників, коли той пішов за корзиною. — Поет... Чудесні вірші пише... Чув його на виступах „Плуга“...

В чей час Созонець притербичив свою корзину, висадив за допомогою хлопців на верхню полицю й сказав:

— Так давайте будемо зо всіма знайомі: Володимир Созонець, з 2-го курсу ІНО, — і почав за порядком, як на селі, ручкатися з усіма. Хлопці називали свої прізвища.

До того Созонєць не запримітив Зіни й допіру, дійшовши з ручанням до неї, довше зупинив погляд і додав:

— Дуже приємно.

Зіна соромливо опустила вії, дала кволу руку й зараз же знов задивилась у вікно.

Хтось із хлопців, що сидів у кутку навпроти Зіни, поступився своїм місцем для Созонця, мовляв, ми вже висиділись і по-деяких поступках з обох боків, Володимир опинився навпроти Зіни коло вікна.

Недовго думаючи, він скинув обмокле пальто й повісив коло вікна на гачкові. Розмова з новою людиною втихла, хлопці пильно пантрували за кожним рухом Созонця, що після повідомлення окутався ореолом чогось вищого над них. Так само й Зіна, що ніби дуже захоплено розглядала краєвиди за вікном, окрадки кидала поглядом з під очей на Володимира. Всі зацікавлено розглядали, в що одягнений Володимир. Сіра сорочка в штани під пасок, краватка довга, припнута до пазухи заціпкою, гостроносі черевики на низьких обчасах, — після того, як він скинув пальто, правда, з сірого солдатського сукна, — справили зачароване враження і знов таки — особливо на новаків. Кожний невільно подивився на свої великі юхтові чоботи, суконну свиточку, полотняну гімнастюрку, „хемічно“ викрашену в містечковій фарбарні, кортовеньку толстовку й галіфе, як остання мода, зшиті якимсь містечковим Шимком. За цим Володимир зняв і повісив на тому ж гачкові свого кашкета і хвацько цілою п'ятернею, наче жінка мичковим гребінем, кілька разів одкинув назад кучму руської чуприни.

Був він зросту гонкого, проте на виду можливий, тільки-тільки-що проскакали вуса і не один з хлопців подумав:

— Кільки йому може бути років? Ну, двадцять, не більш!

І не одного здивувало, що такий молодий, а вже на другому курсі ІНО.

Впорядивши себе, Володимир сів на лаву, дістав з кишені пальта велику пачку „комінтернівських“ і став частувати хлопців.

До пачки потягнулись зашкарублі й зашєрхлі пальці, полізли ті, що при звичаєні були до батьківського самосаду, до купованої махорки, не сміло потягнулись ті, що не вживали й жадного.

Слово за словом — рушала розмова: хто вони, звідки, до яких шкіл їдуть учитися. Хлопці набиралися притишеної на ненадовго сміливості, уже й самі кидали, той звідти той звідти, на Володимира запитаннями. Хтось один просто набрався хоробрости, спитав:

— Пробачте, ви теж селянин? — і щоб не було враження може він думає, що Володимир з панів, поправився: — Чи робітник?

Всі хлопці враз причаїли дух — вони теж думали це — чекаючи на відповідь.

— Потомственный селянин! — патетично виголосив Володимир.

З хлопців наче звалився якийсь тягар, що вони його несли в свідомості і тепер їх ще більш потягло до цього щирого юнака їхнього походження.

Поки хлопці розмовляли з Володимиром, Зіна робила вигляд, бучім-то їй дуже цікаво бачити, що робиться за вікном вагона, а тимчасом жадного Володимирового слова не пропускала повз вуха. Якщо він, розмовляючи, повертався до співбесідника, вона крадькома розглядала то його одєжу, то обличчя: русява шевелюра, закинута назад, блакитні очі, невелике, біле, кругле обличчя, що своєю білявістю викликало сумнів у хлопців що-до селянського походження Володимирового, при його одягові, приємно виділялось з поміж обвітрених потрісканих і попечених обличчів її товаришів. Вряди — годи вона ловила також і на собі погляд його очей.

— А ви, панночко, пробачте, забув прізвище ваше, — раптом звернувся до Зіни Володимир, — до якої ж школи їдете вчитись?

— До педтехнікуму — хтось із хлопців попередив Зіну.

Од цієї запобіглої відповіді Зіна зніяковіла і зашарілась.

— Як сказав Некрасов, — виручив її Володимир, — сейте разумное, доброе, вечное? — і глянув просто їй у вічі.

— Сейте, спасібо вам скажет сердечное рускій народ, — додав хтось з хлопців, мовляв, і ми це знаємо.

За цим мова перейшла на літературу, на сучасні течії, угруповання й організації. Говорив, власно, Володимир, бо після того, як він байдуже кинув, що виходить з „Плуга“ й переходить до „Гарту“, товариство відчувало себе знов на багато нижче за нього.

Орієнтуючись добре в сьогодняшній літературі, він говорив, наче вчитель, критикував сміло з ідеологічного й художнього боку відомі організації, перекидав і сюди і туди відомими письменницькими іменами, наче добрий жонгльор горючими смолоскипами, а вони всі, як жовтороті горобинята, слухали-слухали. А зараз з усіма — Зіна і за вікно забула.

Поїзд біг, зупинявся, знов біг, у вікна пелющив дощ, товариство не бачило ні зупинок, ні бігу, ні дощу, вся увага — до слів Володимирових.

Починало вечоріти, у вагоні темніло. Володимир якоюсь цитатою з якогось поета округлив свою мову, закурив, устав, протер вікно і став дивитись на двір. Зіна, щоб не зустрічатися так близько з його поглядом, одвернулась і стала перелистувати книжку. Засиджані хлопці стали потягатись, вставати, ходити. Інші курили, нагнувши стареч голову вниз, як батьки їхні в селі на колодках, перевіряли в своїх головах нові враження, нові слова.

За вікном перед Володимиром бігли стовпи, строкаті поля, приплюсклі на дощі копи й копиці, худоба на пасовиську з закузюбленими від дощу й холоду пастухами. По асоціації з худобою, з коровами, йому пригадалась інша корова і не обертаючись, протяжно, з певними наголосами, став декламувати:

Дряхлая, выпали зубы,
Свиток годов на рогах.
Бил ее выгонщик грубый
На перегонных полях.

Всі, хто одійшов у бік розминати кості, хто сидів нагинаний за своїми думками — попідіймали голови. Зіна покинула перелистувати книжку. Без упередження, що мова йтиме про корову, побачили її живу, таку рідню старушку — корову. А Володимир наче навмисне, чи то для більшого ефекту, після першого куплету зробив довшу паузу — і кожному пригадувалось, як і він, пастухом, бив її, старую булавою — безневинно. Тепер, коли попрощався і з хатою, і з полями, і з худобою — яскравіше виступає жаль за неповоротними помилками.

... Думает грустную думу
О белоногом телке.
Не дали матери сына,
Первая радость не впрок
И на колу под осиной
Шкуру трепал ветерек.

Ах ти бідне, білоноге телятко! І ти посирічана мати! То ж тобі було жалко телятки, коли батько перерізав йому наточеною косою горлянку й воно ще так довго дригало ніжками? А мати ж наша казали, що то ми, діти, шкодуємо за ним і через те воно таке живуче?

Жалобно, грустно и тоще
В землю воплются рога.
Снится ей белая роща
И травяные луга.

Хочеться заплющити очі — така виразна картина: обіперлась вона рогами об землю, копає ними суху, загородила їх глибоко: ве-е-е! Далі лежить на оборі знівечена в край своїм горем, жує нескінчену жуйку і їй сниться сон золотих днів: білий гай весною, зелені соковиті луки, а там десь, удома, маленьке теляточко.

Володимир закінчив і все також дивився у вікно: — він почував по втишенню, як захопив селянок цей вірш.

— Чий це? Ваш? — нарешті запитав один.

— Ні. Я ж по-російськи не пишу.

— А хіба це російський?

— Ха-ха-ха! А який же?

І допіру всі втямили, що вірш російський.

Володимир попорпався в своїй папці, витягнув звідти маленьку книжечку, поклав її перед Зіною й сказав:

— От чий це вірш.

Зіна взяла книжечку й піднесла до вікна, щоб краще розгледіти. Біля неї згурбилися всі хлопці, намагаючись через голови один одного побачити, хто той, що так глибоко їх зворушив. На білій обкладинці було написано: „Сергей Есенин. — Стихи“. Під написом у два рядки — портрет невідомого їм поета: хлопчик років п'ятнацяти. Зіна, кинувши оком на портрета, ментально перевела очі на Володимира: цей поет — фотографія з Володимира Созонця чи Володимир Созонець фотографія цього поета? Хлопці подібності не заперітили й стали перелистувати книжечку. Володимир пояснював:

— Найбільший сучасний російський поет. Куди до нього різним барабанщикам Маяковським, Безименським та іже з ними, що своїми віршами можуть до краю виявити живе серце. Я буквально пишу кожну його нову поезію і вже що сподобаю дуже, раз варто прочитати — і перекажу на пам'ять кома в кому, як от цього — „Корова“.

— Він же зовсім ще хлопчик? — здивовано і вперше промовила Зіна.

— Він? — перепитав Володимир. — Ні. То він з себе такий. Йому тепер буде до тридцяти років...

І в ту ж мить Володимир дістав нашивкоруч з кешені блок-нота і почав щось писати. Світла у вагоні ще не давали і він підносив блок-нота аж до самих очей, а носом мало не обпирався об шибку. Хоч було темно, проте швидко списані він перевертав сторінку за сторінкою, а коли засвітилась електрика, все також писав коло вікна.

— От світло є, — сказав котрийсь із хлопців, але Володимир не обзивався й півсловом і все писав, писав. За якихось десять хвилин допіру — йно підійшов до світла, і вирвавши всі списані листочки, переписав їх начисто. Тоді, вкінці здивованому товариству, прочитав таке:

Хилились дерева, хилились
Зітхали хати, як дівчата.
І з боєм услід подивились
— Мати.
Я вийшов з села. — Бувайте!
Із мріями грається вітер.
Ввижається: місто киває,
Хоче назустріч летіти.

Ти поле, ти хато, ви мати!
Чи плакав би я, чи журився?
Погляньте: барвінок хрещатий
На мому шляху постелився.
Розправило поле рамена:
Одягне зима в білі шати...
А путь мою стелить зелено
Барвінок хрещатий.

Хлопці кілька хвилин мовчали, застигли кожен на своєму місці у своїй позі. Такого вони ще не бачили й не чули: на їхніх очах рівно за такий час, як вони розбирались кожен у своїх вражіннях, написано такого вірша.

— Чи не про мене він це написав? — промайнула думка не в одного.

Хтось урешті на похваті став ляскати в долоні, хтось кілька разів проказав: — Чудесно! Чудесно! — і тому, що й те й те звучаво фальшиво порівнюючи з вражінням — примовкли.

Зініне вражіння було в унісон зо всіма і вона його виявляла нервовим перелистуванням книжечки віршів Єсеніна.

І тепер ще виразніше обрисувалась віддаль між ними й цим юнаком.

З такого стану визволив хлопців сам Володимир. Він знову підійшов до вікна, заглянув у нього й повідомив:

— Ми під'їздимо до пересадочної станції... Видно міські вогні... Отут нам доведеться попомучитись... Три з половиною години треба чекати на поїзд.

Ці прості прозаїчні слова зразу витверезили хлопців, вони повставали, щоб і собі глянути на міські вогні. Навіть Зіна підвелась на своєму місці й нічого не побачивши, сіла — дуже близько стояв Володимир і глянув на неї.

— Будемо збиратись — порадив він.

Хлопці заметушились, звалюючи з полиць свої клунки. Зіна встала, щоб дістати й свою корзину.

— Де ваші речі? — спитав Володимир, — я вам поможу.

Зіна не знала, що відказати: він буде здійсмати її речі? Він, що написав такого вірша?

Але хлопці вже самі старались і коло Володимирової і коло Зіної корзин.

Коли все було зібрано до висадки, Володимир сказав:

— Товариство, три з половиною години висидіти на станції — то мука пекельна! Можна зробити так: хто не дуже охочий до ходні — зостанеться доглядати за речами, а частина піде подивитись на місто. Я свої речі здав би на схованку в станції, та вже буду в компанії до кінця... Ви може теж підете в місто? — звернувся до Зіни.

— Я знаю? — невизначено відказала Зіна. — Якщо хлопці доглядатимуть корзини...

Зваливши всі речі на купу, охороняти їх зосталось чотирі хлопці, а Володимир, Зіна й ще два хлопці вирушили до міста.

Дощ перестав і небо геть визорилось. Поминувши брудне передмістя, вони вийшло на головну вулицю. Що-раз ближче до центру більшало людей. Зразу йшли всі четверо поруч, коли ж у центрі через великий рух людей поруч стало йти неможливо, Володимир і Зіна пішли вперед, хлопці за ними.

Володимир подавно був у місті, часто зупинявся коло вітрин, коло кіосків, ті з ним. Тільки Володимир усе те розглядав звичним оком, швидко, на льоту, хлопці ж на все і до всього додивлялися пильніше. І коли на майдані Володимир із Зіною звернули на другу вулицю, вона побачила, що хлопців за ними нема.

— Хлопців нема — з острахом сказала вона.

— Наздогонять — байдуже реагував Володимир.

І йшли дали. Зіна сама одна з ним почувала себе ніяково, думала:

— А що скажуть хлопці?

Вулиця, що вони нею йшли, була найживіша, публіка їх збивала то на один бік тротуару, то на другий, порою одділяла на різні боки.

— А дайте я вас візьму так, — він узяв її під руку, — а то й ви зостанетеся та ще заблудите, що тоді буде?

Зіна чогось аж здригнулась, проте подумала:

— Який простий!

І вже не дивились ні на вітрини, ні на кіоски. Володимир усе балакав, розпитував — хто вона, звідки, де вчилась — а Зіна легко відповідала. Потім він зайшов до яскраво осяяної крамниці, а вийшов звідти, угощав її якимись хорошими цукерками, потім говорив ще кращі слова і врешті, коли повертались на вокзал, сказав:

— Цього вірша я присвячую вам. Хочете?

Зіна подивилась на нього й не йняла віри своїм очам.

— Хочу, — сказала тихо й опустила очі долу.

За який місяць після того Володимир зайшов до Зіни на квартиру. Вона його зустріла словами:

— А знаєш, Волінка, на кого ти похожий?

— Ні...

— Хочеш, щоб я тобі показала?

— Хочу, — обвів очима кімнату.

— Йди! — вона обгорнула його одною рукою за шию й підвела до столика, де стояло дзеркало. — Дивись у дзеркало!

— Дивлюсь...

— Добре дивись!

— Добре дивлюсь.

— Бачиш?

— Бачу... На себе?

— Тепер дивись на це, — вона врівень із дзеркалом поставила книжечку з портретом Єсеніна.

Володимир остовпів: переводив очі то в дзеркало на себе, то на портрет Єсеніна, врешті подивився на Зіну.

— Я це запримітила ще тоді, в першу зустріч нашу в поїзді.

... А ще за три місяці Володимир прибіг до Зіни страшно схвилований і розгублений. Зіна його доти таким не бачила; так, як є, одягнутий, у кошкеті, калошах, чого ніколи з ним не було, він викинув на стіл зібгану газету і зіпівши на голові руки, ходив по кімнаті з кутка в кутку мовчки, не мовчки — застигло, залишаючи на підлозі сліди від мокрих калош.

Зіна переполоханими очима водила за ним і не знала, як розважати, з чого почати.

Нарешті він провів сильно пальцями по лобі, наче одганяючи щось тяжке, взяв газету, тикнув пальцем в одно місце, сказав:

— Прочитай! — і знову став ходити.

— Волику, що читати? — не тямил Зіна.

— Ат, показав же! — і він ще раз стукнув пальцем об те місце.

У відділі „Різні звістки“ петитом було надруковано:

Смерть Єсеніна

„В ночі на 28 грудня в Ленінградському готелі „Англетер“ покінчив життя самогубством, повісившись на трубі, відомий російський поет Єсенін.

Поет лишив незакінчену записку, писану кров'ю“.

... А за тиждень, у місцевій газеті, в розділі „Пригоди й злочини“, тим же петитом, тільки без наголовку, повідомлялось:

„В ночі на 7 січня в „Европейському готелі“ повісився студент ІНО В. Созонець. Хоч Созонець мав у місті свою квартиру, але ж зазначеного вечора він, наче приїзжий, зупинився ночувати в цьому готелі. Про причину смерті довідуємося з напису вугіллями на грубі:

Не ново: ні жити, ні вмирати.

Іду за тобою, рязанський мій брате!

Під рязанським братом, можна думати, він розумів С. Єсеніна“. Поховали на монастирському цвинтарі — так порадила Зіна. Думали — вона його наречена — це його заповіт. А він, він а ні слова не сказав їй перед смертю. І біль од цього був у сто раз гірший. Хіба ж кожний його літературний успіх, кожна радість — не були її? — Хіба кожне горе його в сто раз не було гірше для неї?

Володимир любив чорні проваля монастирського парку, величні дерева обабіч, що так тоскно гудуть темного осіннього вечора. Тут вони кілька раз гуляли в - осени, заходили на цвинтар! Такий виднокруг довколо, такий він веселий цей цвинтар, наче не мерці тут лежать. Казав Володимир:

— Тут, лихо - ма, й мерцям нічого лежати. Немов Чернеча гора: горбовина, шумить річка, синіють поля...

Це й була остання Володимирова путь. За труною йшли лавами студенти, несли ялові зелені вінки — багато, багато, грала музика, говорили промови, останній заступ землі — і вінки вкрили свіжовисипану могилу.

— Ходімо, — сказали подруги, взяли Зіну під руки й так вели печальну наречену. Потім вдарила завійна зима, зрівняв сніг могили, замурував проходи до цвинтаря, сказала собі:

— Щой - но трохи стане сніг, що буде видно могилу — що - дня ходити буду до нього. І ще буду носити траур: ходити в чорному пальті й закутана в чорну хустку.

Перебирала папери, записки, блок - ноти — спадщину милого, знайшла: „Хрещатий барвінок — Зіні Діденко — присвячую“.

Прочитала:

... А путь мою стелить зелено
Барвінок хрещатий.

Враз засяяла думка: — З весною впорядити могилу й засадити густо - густо хрещатим барвінком. Нехай хоч на могилі його стелиться зелено. І вже нетерпляче дочікувала весни.

Олега Клішевича за п'ять років спіткало третє, чи не найбільше горе. Якось зараз по новому році вмерла од туберкульозу його сестра Ольга, єдина сестра й єдина рідня в усьому місті. Як на нього не сипались ці біди, починаючи з 1919 року, цю він сприйняв найтяжче. 1919 року, коли йому було тільки 17 років і помер його батько, вчитель історії місцевої гімназії — не було так тяжко, хоч життя тоді було тяжче взагалі і для нього з'осібна. Без усяких засобів до життя, без найменшого вміння щось робити, він зостався головою сім'ї, мусів був протримати на світі стару матір і малу сестру — проте вправився. І в великій мірі, завдячуючи тій такій, 13 - літній сестрі. Зимою вони з сестрою ходили різати дрова, — без одежи, без рукавиць, одморожували руки, простувалися, — літом садили по городах, де тільки можна захопити — картоплю. Й жили. За рік, коли їм стало краще, бо він поступив на

канцелярську роботу, в той же час став ходити вчитись до індустріального технікуму і підготовляти до середньої школи сестру — померла мати. І тепер, коли йому лишилось тільки рік повчитись, щоб вийти на вповні забезпечений шлях життя, заслабла на туберкульоз сестра, що вже вчилась на першому курсі педтехнікуму — одморожені руки й ноги, простуда вилялось за рік у смерть.

І вже він один, як палець.

Похована сестра на монастирському цвинтарі.

Одної неділі, коли сніги геть полинули говіркими струмками й руча-ями в річку, пішов Олег на цвинтар, подивитись на сестрину могилку, бо то зимою ховали — як там закидають! Снігу вже не було й білого клаптика, по весняному сяло й пригрівало сонце — хоч зараз скидай зимову одіж.

При вході через цвинтарну браму, що на ній зверху намальовано, як янголи, під керуванням Христа трублять у труби й скликають мерців на страшний суд, а мерці, вивалюючи з над себе тяжке каміння, виглядають з могил, — він зупинився од небаченого на цьому цвинтарі видовища. Гурт дівчат, у яскравому українському вбранні, з різнокольоровими стрічками на головах, затикані барвінком, побравшись за руки, вінком ходили довкола якоїсь могили й співали веснянки:

А - ну - ну - ну - ну - мо
Заплітати шума!
А в нашого шума
Зелена шуба...

Задивований, він підійшов ближче, де вже стояв гурт таких же цікавих міських мешканців, що поприходили навідатися до могилок своїх рідних і ніколи не бачили ні тут ні де - інде такої картини. Допіру Олег побачив, що це могилка того студента, котрий повісився взимку. Могилка впорядкована, підсипана, оббита, а зверху густо засаджена зеленим барвінком.

Яскравий вінок дівчат усе так же ходив навкруги могилки й вів:

А шум ходить, по воді бродить,
А шумиха рибу ловить...

Міська молодь і середняки захоплено сліdkували за красунями, слухаючи їхнього шума, за те різні старушенції, проходючи, одвертали голови, спльовували на бік, потайки хрестились — могила була без хреста. Олег разом з усіма стояв, забув чого прийшов, убираючи в себе всю первісну красу цього видовища.

— Йому не зле й у землі лежати, — подумав.

І тут він запримітив дівчину, що стояла осторонь одна, в чорному пальті, закутана геть чорною хусткою і тільки з під лоба зиркала на дівчат. Хоч вона стояла з боку, проте як - найбільшу причетність її до цього видовища видавало не тільки те, що вона стояла біля заступа й кошика, на дні якого валялись обімняті барвінкові листочки — видавав це її скорботний погляд. І в цьому своєму більш унутрішньому, як зовнішньому траурі вона була така хороша, що Олег уже не міг одвести очей, бодай подивитись на переливи барв дівочого вінка.

Пожди доню до суботи
Справляю шубу ще й чоботи

виводили дівчата.

— Співають, — проказала Зіна, вчувши передміські пісні, — немов на селі, — додала і все обличчя її заясніло з'осередкованим саявом.

— По той бік річки, — додав Олег, убираючи те саяво в себе. Там-сям з-за могилок чулися то стримані, то придушені сміхи. Бубоніли невиразні голоси.

— Мерці, значить, теж уміють розмовляти? — пожартував. Посміхнулася.

— Сядьте добре, чого ви на краєчку тиснитеся? — порадив прохриплим, немов од росяного повітря, голосом.

Зіна механічно підсунулась на середину, все так же вслухуючись у пісню.

І раптом сам такої одваги од себе не чекаючи, Олег узяв Зініну руку. Швидко і рішуче. Холодна її рука здригнулася і зосталося в його руці.

Було душно: од близького місяця, од застиглого повітря, од випарів землі. Од руки в руку проходила млюсть.

Підняв очі д'горі. По небу пливе сивий пухирок — хмарка і — просто на місяця. От-от заслонить. Здавалось, заслонить — буде душніше. Нерівними переборами калатає серце. Муки слова.

За річкою здіймаються вище пісні, річка починає бурлити, як у повідь і по жилах бродить солодка весна. Мить — і місяць заховався.

Тоді сам не зглядівся, як передав її руку з правої своєї в ліву, правою ніжно, але рішуче обвив її за шию, нагнув голову до себе і впився в застигли уста. Уста здригнулися в обидві сторони —

і місяць вийшов з-за хмарки.

Зіна наче спам'яталася, встала, вирвала свою руку й розкритими, тривожними очима дивилася на той бік річки.

Голосніше в напруженій тиші линули пісні з-за річки, високо виводив підголосник. От зачулося окремо металічне бренькання балалайки.

Повійнув вітерець — запахло трупом.

— Ходімо... звідділь... — уривчасто кинула Зіна.

— Ходімо, — зрадив, переляканий за добрі стосунки з дівчиною своїм вчинком.

Взяв під руку.

Плутались по-між горбиками, по-між хрестами, не дивилися під ноги, спішилися вибратися звідділь, з царства мертвих. Косо зиркнули на могили своїх — сестри і милого, першу — з хрестом, другу — встеляну барвінком і вийшли за браму.

Віддихнули.

У переливах тіней деревного громаддя над проваллям, що ним іти, з-за кожного притінку чигає на тебе страх — Зіна щільніше притулилася до Олега. Страх її казав Олегові швидче вибратися — звідділь: з цвинтаря, з провалля, з перевитого над головами склепіння почвар — дерев —

— туди: де шепочуть камінні вулиці, де говорять гранітні квартали, де грає на приструнках весни живе людське море —

Місто!

~~~~~

Барвара Чередниченко

СНІГИ ТОРІШНІХ ЗИМ

(Фрагмент)

Вогким холодом диха Дніпро. Човен хурделить зигзги хвиль, а вода прозорить руку... дивний хрусталь. В уключинах скриплять весла.

Очі коректують рясні поправки до дитячого краєвиду. Там, де лисіли пісками береги і коси, — кучерявіє зелень. Робітничі оселі, нові димарі заводів і темні гайки, заховали степовий небозвід далечини вирібленим мережевом в близькім надвишші.

Одгули перші гудки.

Я прямую до заводів шукати читачів своїх ненаписаних творів. Мені хвилю й урочисто-сумно. Широка гратована стіна залізничного мосту ділить моє перед'оччя на південь і північ. Сонце закидане іржаво-металевим ломом хмар. І по хмарах зі сходу тягнуться довгелезні паралелі чорних стежок димових з високих закурених димарів.

Містом протурготів паротяг валку вагонів. Це з рідних сел, зпід власних солом'яних стріх, поспішає пролетаріят на ранкову зміну...

Призаводська вулиця, — необчухрано-гилястий стовбур-трухляво-столітньої давности. Заулки й провулочки — сучки й криві гилки. Обіруч два ряди гнилостно-набрялих жебраків: один перед одним виставляють болячки дахів, стін і вікон, огидне каліцтво злиденного животіння... Тут знайоме все й незамінне. На кріпких брамах таблички рябіють: „Тут лихі собаки“ і довгії паркани з обивякованим верхом, наче зціплені зуби псів... З хвірток виходять масно-зашмаровані постаті з вуз-ликама, кошиками й торбинками.

Черевики по щиколодки в задимленім поросі, і порошна повітрова хвиля потопила метрів на два голови робітників.

Загусла вулиця враз.

Дивлюсь — ідуть тисячі нечитаючих титачів. Слухаю, — українські слова, пахтять землею й кізяками; деренчать ненаканіфоленими струнами німецькі розмови; руська гутірка блищить пляшками „Нової Баварії“ і сяє сріблом получки; цимбальють білоруси про партдискусію, розтягуючи всі голосівки в одне „а“...

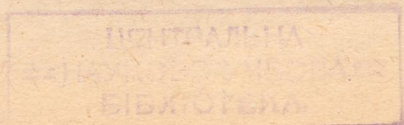
Вищі розряди (чиста кваліфікація) тримає себе з достоїнством і гомонить стримано про розпорядки в кооперативах, про курорти, заготілі на зиму... В цім гомоні в зернястій плавці блищать слова різних мов і згучань, вимовлені по українському.

Ідуть, ідуть, ідуть тисячі читачів... Волохатий порошок вкриває постаті товстим шаром, обпушує чорно брови, вії вуси й бороди й різбить на свіжих юнацьких обличчях кумедні зморшки. Порох збитий тисячами ніг потопив голови ще глибше в густій куряві. Хрустить на зубах... Першить в носі... Очам ніяк розкритися широко...

На майдані перед брамою гамір дужчає. Навколо можна розібрати окремі слова... Швидкий пошеп кохання... Упевнений баритон доводить думками з „Правди“ небезпеку троцькиського ухилу. Чується: „Гей ви хлопці, добрі молодці“... І на весь оскал зубів регіт над шмальким жартом. Підтягує животи жіночий спів „Кирпичиків“... Перегукування тут і там...

Іде метушлива торгівля навколо корзин. Горе-непачі старцюють копійки за вишні, пирожки, бублики, скороспілки-огірки. Квас, лимонад і морожене хапливо знищують. Купує здебільшого молодь.

Потужньо-привинний гудок одчинив браму і, завод, в кілька хвилин випив цей гомінливо-мінливий людський потік.

Зачинилася брама і завод — середньовічна фортеця: глухо й безлюдно під її високим муром і лише червоні вежі високо димлять довгі стежки.

Покрутилася вулиця вдовж багатоколійного залізничного шляху... Де-не-де чепурними міщанками в нових кохтах сидять будиночки, недавно-збудовані... Невеличкі, низенькі, власницькі... На свіжопофарбованих хвіртках рябіють таблички: „Тут собаки кусаються“.

Ціла вулиця недавнозбудованих будиночків, там де колись я з братом пасла козу. Паркани і палісадники, а далі глянеш — до землі приникло лежить вулиця: навіть дерева не видно вище низеньких дахів...

Немає й ознаки, що тут росла широкогілляста верба, до якої добігали ми назустріч татові і де ласували зайчишиними гостинцями. Під вербою на пні сідав тато і брав братика на коліна та всміхаючись дививсь, як ми прицмокуючи смакували житні шкоринки, притрушені металевим пилом станка; ми розпитували про добру зайчиху, яка цікавиться нашою поведінкою і посилає через тата гостинці, а тато розповідав і про неї і про її маленьких діток. Потому брав нас за руки і ми повертали втрьох до нашої хатини, де бабуся виглядала, очікуючи з гарячою вечерєю для нас і разом обідом для тата...

Журний сумнів чорним голодним собакою плутається під ногами, обриваючи бадьорий ритм кроків, мружить очі... Спогади оволоділи мною, наче зграя лихих собак.

Миная поволі ще одну суворо-глуху фортецю... завод. І раптом зупиняюсь перед шостикутником колосистого жита. З цілої різи чи й набереться півкопи снопів.

А недалечко сяяла свіжозрубана дубова брама ясними трісками по землі... Проблукавши кілька годин під брамами кількох заводів я нарешті прийшла до цієї брами...

Сонце освітило її. Я несміло застукала і брамар, оглянувши мої посвідки мене впустив... Я ввійшла в завод і впірнула в його багатоголосся. Кожний цех співає по-своєму... В столярнім росіяни-бородачі, мова сільська... Свистить співає струмент. Мережево пахучих стружок топчеться лаптями... Цех виготовляє складні моделі частин машини нового замовлення. Точність виконання потребується від праці особлива...

— Етта ня металл... Дерево ухода требует... Проморіть би твердую породу десятков лет, а не так... віш сирость земную, оно не забрало... Ех, ма... Тяп-ляп можна, аль...

І замовк засмучено майстер. У робітників чистий одяг, чисті руки й обличчя... Соняшно.

В літейнім не те. Шум бігунів, які мелять вугілля з глиною вносить певний ритм... Долівка глиняста в колдобинах... Браковані сковороди, чавуни, плити валяються скрізь під ногами з усякими покидьками, що не може не справляти вражіння смітника... З трьох лише одна вагранка випльовувала зі своєї льотки блискучі зірки гарячого металу.

Під стелею літає електричний підйомний кран: то витягне праве крило і летить вздовж лівої стіни, то ліве розправить і праворуч порветься... Чи посередині літає своїм ланцюговим гаком переносачі сотні пудові ящики з залитими опоками чи великими частинами машин... Хтось торкнув мене:

— У нас за машиніста — дівчина. Завод 8 березня виділив.

Під стелею на містку за ґичагами машини постать у чорних зашмарованих штанах і такій же блузі, тільки з-під хустки вздовж щок

кучерики... Одним рухом руки дівчина посміхаючись переносить вагу в чотириста пудів майже через увесь цех... Брязкали ланцюги і в цьому брязкоті вперше я почула пісню людського визволення... Носив чарівний птах у своїх кігтях і не підривалися і не калічилися люди...

Внизу праця йшла по кустарницькому мляво... Обличчя робітників нужденно-зневірені, а один мені:

— Сковороди?! Коли я одливав моделі агліцьких машин... Знижую кваліфікацію: була одна радість — місільна машина для хлібного заводу... Та ще он готують щось... Хіба це — о діло?

— Без сковороди також погано, товаришу!

— А я хіба що? Тільки я літейщиком був на машинах... А тепер от і за формовщика, за літейщика враз, а розряд то не знать, як високо, ледве-ледве...

Проминула слюсарний. Мене страхливо, боляче тягне до себе токарний цех... Величезна заля де стіни мають на собі кладку цегли панських стаєнь... Неохайні нерівні цеглини вибілені вапною. Стеля в рамах шибок...

Працюють лише два ряди станків уздовж усього примешкання, що забірає ледве п'яту частину ширини. Працюють на широкому деревляному помості, — другу половину теслярі саме настилають. Стукання теслярських молотків дизгармонує гудінню й дзизчанню точильних станків.

Станки найрізноманітніших заводів, переважно старі... Робітники майже не мають молодих очей і рухів, — кваліфіковані... Стачечні сиві постаті часто. І тут як і в кожному цеху, на цьому заводі такі апатичні, тусклі обличчя... Не завод, а кустарницька майстерня.

Завод. Наш, радянський завод.

В мріях — це архитектурою й обладнанням прекрасне чудо мистецтва, це наш, новітній собор... Це — палац. Перед очима носилися проекти будов фабрик під Москвою в Іваново-Вознесенському і ще десь-то... які бачила і про які читала в „Правді“...

Дзизчали й гуділи марудно станки в цій неохайній, старій стайні. І обличчя за станками були так апатично-байдужі...

І раптом фабричне клеймо одного старого станка здавило моє серце. Прислухалася до його співу... Зупинилась.

За станком лиса голова і сиві брови й вуса мають зверху прекрасного червоного коліру грушоподібного носа.

Я наблизилась. Стружка йшла рівно, — на мене жадної уваги. Здавило мені серце: — Я вас дуже прошу. Я вас дуже прошу, чи є напис біля ящика на вашім станку.

Сиві брови одним помахом вгору:

— Ну, то й що?

— Дозвольте мені прочитати...

— А що ви хочете вчитати.

Сиві вуса показали кріпкі гарні зуби. Стружка йшла рівно.

— Там написано... Там може є...

Захрясла мені горлянка і прокашлявшись осилила я одним духом:

— Написано там: „Краще з розумним у пеклі, аніж з дурнем у раю — Арсей Мушля“.

— А рік який.

Наші очі злились. Були вони подібні на калюжу соняшного дня. Станок замовк, Стружка впала й обпекла крізь панчошу мені ногу. Прошепотіла я:

— Тисяча вісімсот дев'яносто п'ятий. — Дев'ятьсот двадцятий рік. Старий затюпав до мене з розкритими обіймами:

— Поцілуй старого индика, дитино. Марусько - ж, ну - да, Марусько... Не впізнала хіба Гордія Кочергу? Уцілів напис. І станок уцілів, а мого Махно бомбою, так я і взяв... Оце...

Я не встигла відповідати на запитання. Хоч Гордій Панасович уже схилив свого носа електричною лампою над станком і точило почало випускати рівну стружку.

— Спішка в нас... Хлібний завод машину замовив нам... Одкриття скоро... А тут припасу в нас не було... Ну, та ось сніданок незабаром...

А в перерві на снідання, коли замовкли станки, закричав старий:

— Маруська Арсея Мушли.

Мене обійняли й по рідному розцілювали ще трое батькових товаришів. Інші стиснули мою праву руку, що пальці й долоня зчервоніло набрякли.

Снідали ми урочисто в „Червонім Кутку“ на двох довгих соснових столах. Перед мене порозкидали найсмачніше: гречані вареники з сиром, пшенишні вареники з вишнями, оладки, млинці, дрібно-покришене сало, на куснику паляниці шматок яєшні, жменю вишень, огірок, фарширований перець в череп'яному слоїку і безліч пиріжків.

Всі гукали на мене: „Маруся“ і кликали: „ти“. І припрошували їсти. Головував Гордій Панасович, що встигав сьорбати з горщика пісний борщ з гречаною кашою. Я повинна була виложити життєву хроніку свого батька, цілої родини і свою особисту... А коли я замовкала, Гордій Панасович витирав долонею вуса і виконував роль хора в античній драмі, приказуючи:

— Тільки одне взять упомку, що Арсей Максимович на три года за мене молодчий і помер... А який був здоровий! Ех, що за чоловік був... Та в нас було станки від реготу заливаються, тільки він почне... Поїхав до Петербургу... От і Петербург... А на три годи за мене молодчий.

Я розповідала за батька. Розповідала за родину... Слухали дуже уважно і це надавало мені охоти. Старші були товаришами батьковими, молодчі — учнями, а наймолодші чули спогади старших, в тих спогадах веселий, жартівливий і співець і танцюриста Мушля грав не малу роль, що й як політичний діяч. Ось черга прийшла до моєї особи і я замовкла.

— Ну, чого-ж мовчиш? Признавайся, що ти єсть: чи лікарка, чи інженірша а чи й ще друга птиця.

Гордій Пилипович:

— Я вам такий факт. Почав Андрей приносити житній хліб з цибулею. Я до нього: що за стружка? А він: „За Маруськине вчення треба платить“. Коли в ті года платив, як ще малою була...

— Ну, так на що ж ти вивчилася, Марусько?

І відповіла я:

— Книжки пишу: романи, повісті й, так, оповідання...

Всі притихли. Гордій Панасович розчаровано:

— Як-же так. Он, яке діло. І товсті книжки пишеш?

— Та як які вийдуть.

— А я робкор, це значить ваш товариш по спеціальності.

Один старий майстер урочисто промовив:

— Це так би пояснити: токарь по життю. Береш життя та на станок — (пальцем до мого чола), — а тоді на папера, ну, й скільки в місяць виробляєш? По якому розряду виходить в тебе?

Тоді я насмілилася:

— Маю я на мислі написати таку книжку, щоб її по заводах читали робітники...

— Ну, читать у нас не дуже то охочі...

— Знаю. А я прагну написати так, щоб всі полюбили б мій твір читати...

— А про що?

— І що ти робиш для цього?

Дивились на мене з неприхованим жалем і запитання бреніли співчуттям. Я з широю безпорадністю, яку легко виявити тільки в дружній своїй родині:

— Хочу походити по заводах і пошукати читачів своїх ще ненаписаних творів, а коли знайду...

— А як же ти їх шукаєш?

— Та просто вивчаю... придивляюсь до людей.

— А пісень ти складати не вмієш?

— Або п'єси... У нас драмгурток загибає без п'єс...

Гордій Панасович повернув до мене свій грушоподібний ніс прекрасного червоного коліру й ще перепитав:

— Арсей знав, що ти... стала писаркою?

— Знав і любив читати мої твори, особливо ті, що видруковані.

І сказав тут ясноволосий з тулубом вагранки і їжаковою бородою:

— Шкода грошей на книжки: раз прочитав і хоч і викинути — книжки не шкода, а тільки тих грошей, що за неї дав. Якби такі книжки писали ну, як „Кобзар“ — усього на пам'ять знаєш, а все кортить перечитати...

Запищав гудок — перерва скінчилася... До мене двоє підійшли:

— А можна вас засадити?

— Куди?

— Та за роботку... У нас післязавтрього газетка... так... В одпуску і малювальщик і редактор, а ми...

— Сипте...

Кімната комосередку в одне вікно (шибки не промивалися від Миколи II) і три клишоногих стола. Робкори володіють столом і одною шухлядкою в ньому, — друга належить Комсі. У вікно сонце буржуєм заглядає і усміхається на порохи й павутиння під стелею. На столі купа зашмарованих обривків паперу: потопли безпорадні літери у чорних плямах, як цуцинята в калюжах.

— Та й порядочок.

— Літо не любить газети. Ну, ми навідаємося... — З кутка сторожко виліз сивий пацюк. До кімнати долітав гомін, як у водолазну будку на дні моря. Дописи були, або з гострою критикою (немає матеріалів, струменту, старі приладдя), або характеру склочного...

— Що, сидиш?..

— Це — скринька для скарг, а не матеріал для стінгазети... Та ще й для такої назви: „Три вагранки“...

— Дві-ж стоять от і завелася в них нечиста сила. Без малюнків...

— Ну, малюнків можна назбирати з газет та журналів... Часу мало, от що!

— А ми тоді Гица гицнем!

І — зникли... Мій блок-нот записувався стенографічно, намагаючи матеріал...

З обірваним пояском френчу притягли робкори за обидві поли тов. Гица, секретаря комосередку...

— Виудили у дерев'яників.

— Як бачите у нас рибалки за робкорів...

— А я думаю... Тут не стільки риби, як жаб та... — І я показала на дописи й інший матеріал „Трьох вагранок“.

Вирішили ми одкласти випуск стінгазети. Тут же й нараду зробили. Завод оживав і мало в ньому покіль-що молоді.

Гудок...

Невже кінець? Не помітила часу.

У дверях зачервонів ніс Гордія Панасовича:

— Ну, збирайся Марусю. Це стара зрадіє... Та й Миколу й Лизавету побачиш: вкупі ж росли...

Я слухняно замкнула шухлядку. Тов. Гиц:

— Завтра-ж з гудком...

— Не сумлівайтесь: зі мною прийде! — пообіцяв старий Кочерга. Заводська брама викинула мене з усіма. Мені не здавалися тепер робітничі погляди за підозріло-чужі й вони не жаліли мене. Гордій Панасович знайомив мене з будиночками нової вулиці...

Промчав крикливо швидкий потяг. Поволі з міста наближувався робітничий...

Темніли заводи стіною вдовж рухливого потоку робітництва...

Через три дні я випущу стінгазету. „Три Вагранки“... Через три дні. Хай це лише початок.

Перед нами завидніла житня різа... А мені ж так радісно-легко гомін лагідний Гордія Панасовича... І чується мені, не золотая різа зерном то схиляється. Що, то — не жито, і то не колоски, а то усе-усе вітають мене і привічують мої читачі.

ЗЕМЛЯ

Весна розквітає під оплески й гам, —
Роботи ж, роботи за нею.
Все земля та земля! уже, певно я сам
Скоро стану землею.

Вона ж мене кличе і кличе: — іди!
Чи не твій оце день великодній?
Я розквітла, зогрілася: сій та сади, —
Не будеш голодний.

Та йду вже, йду! візьму заступ-копну.
В мене ходять пружиною лікті.
Земля сипле за пазуху, стану-стріпну,
Ба, лізе й за нігті.

О, земле моя, скільки з малечку літ
Зустрічав я з тобою світанок...
Годі. Втомився, дай витру хоч піт...
Неси, дочко, сніданок...

То за тебе я зняв оті вила з полиць,
Ти знаєш, ти бачила й чула:
Коли полем я біг, як упав горілиць,
Бо вдарила куля.

І от коли кров об'юшила рукав
І ніч темна хилилась на мене,
Я на грудях твоїх щось неначе шептав,
Шептав, моя земле.

Та не згинув тоді я од голоду й ран,
Ще нераз панів країв на кашу...
Ну, орить бо, орить, мої дітки, на лан, —
Земля тепер наша.

Сам я хилиюсь уже, як зерно на стеблі...
Та ні ж, не ростанусь я з нею;
Як умру, постелить в домовину землі
І вкрийте землею.

Ю. Дорошенко

ПЕРЕД СНОМ

Снуйтеся думки, вийте пряжу,
Та спрядіться в ніжну нить.
Аж тоді я спати ляжу,
Як зітчу з вас самоцвіт...
У літаври б'є тривогу
Дзвонар — вітер під вікном
Заметуть сніги дорогу —
Не поїду я по жом.
Буду в сутінках сидіти
Під сон-заспів чарівний
Оповію мрії-квіти
У серпанок весняний.

Батраки заснули кріпко.
(Після праці сон тяжкий)
А годинник різко-чітко
Відраховує часи.
Чим це пахнуло на мене
З-за скігіння завірюх
Чи це легіт хвиля моревих,
Чи весни зелений дух.
Снуйтеся, вийтесь мої думи
Та сплетіться в дні ясні,
Розірвіть завісу буднів
І заграйте гімн весні.

П. Гіщук

С т а т т і

Ів. Ізотов

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕЙЗАЖ, ЯК ЧИННИК ТЕМАТИЧНОЇ КОМПОЗИЦІЇ¹⁾

В літературній творчості завжди почесне місце мав пейзаж. Мінялося відношення до природи в зв'язку зі зміною світовідчужень і з культурним ростом людства протягом віків, але в тому чи іншому сприйнятті природа лишалася об'єктом споглядання й відтворення в художньому слові. Від анімістичних первісних уявлень природи, що давали їй місце в поезії, як героєві, через персоніфікацію спочатку несвідому, а потім умовну, через стадії психичного паралелізму, порівняння до сучасного використання природи, як засобу допоміжного — такий шлях, що його пройшла вона в творчій уяві людини²⁾. Що правда, цією останньою ролю не обмежується літературне життя природи в наш час. Часто пейзаж виконує інші функції, характерні для перейдених вже етапів. Та проте головною дієвою особою йому рідко трапляється бути. Людина витиснула з літератури природу, як героя, й сама стала на її місце. Природа зосталась на другорядних ролях, лише іноді спорадично відвоюючи собі старе місце.

Розв'яз естетичного чуття людини забезпечує пейзажеві стаłe місце в літературі й саме в ліриці, де воно найбільше спеціалізується. Проза, де центр ваги перенесено в складні перипетії психики людини, проте в різній мірі також віддає данину незаінтересованому зображенню природи.

Як уже сказано, пейзаж може виконувати в літературному творі найрізноманітнішу ролю. Беручи за основу неоднакову зв'язаність пейзажу з кістяком твору — його сюжетом, а в безсюжетних творах з основною темою, спробуємо дати огляд пейзажу в усіх можливих його позиціях. Перед тим кілька слів доведеться сказати про розуміння самого терміну „пейзаж“.

В малярстві, звідки взято терміна, він означає малюнок природи, поданий в зорових образах. Літературний „пейзаж“ має ширше значіння. Він уміщає в собі й уявлення про слухове сприйняття природи, що дає музика, таким чином об'єднуючи в собі до певної міри ці мистецтва. Що до поємності терміну, то від детальних, широко розгорнутих картин пейзаж може скорочуватись до кількох найяскравіших рис, що дають якийсь куточок природи. Гадаю, що за пейзаж можна вважати навіть один природний феномен, коли він подається динамічно, в низці послідовних моментів (вітер, сонце, море).

Виходячи з означеного вище принципу класифікації пейзажу, можна намітити такі три групи його: пейзаж сюжетний, позасюжетний і самостійний.

¹⁾ Доповідь, зачитана на засід. Укр. Секції Наук.-Дослід. Катедри Літературознавства при ІНУ 26/II — 27 р.

²⁾ А. Білецький. „В мастерской художника слова“. Вопросы теор. и психол. творчества т. VIII. 1923 р. X. ст. 270 — 272.

I. Пейзаж сюжетний

Пейзаж першого типу влітається в мережево сюжету, як його складовий елемент, так чи інакше зв'язуючись з життям дієвих осіб.

А. В найменшій мірі пейзаж зростається з сюжетом тоді, коли він становить природне оточення, в якому перебуває герой, або є описом часу, коли відбувається дія. Такий пейзаж можна було б назвати пасивно-сюжетним. В великій мірі ним користуються письменники реалістично-побутової школи. Візьмим для прикладу Нечуя-Левицького й П. Мирного. У цих письменників опис місцевості, де має виступати герой, становить ніби конче потрібну частину експозиції; за нею йде характеристика героя, а далі вже дія. „Микола Джеря“ Н.-Левицького починається описом села Вербівки й того рослинного царства, головним чином, вербового, що в ньому потопає село: „Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця“. Далі йде докладний опис. (Твори, т. I. ДВУ, 1926 р., ст. 223). Таким самим топографічним описом починається „Рибалка Панас Круть“: „Там, на Україні, де долинами тихо тече Рось, там між горами, між дубовими та липовими лісами стоїть велике містечко Богуслав“ (ст. 94). Те саме в „Двох московках“ Н.-Левицького, в творах П. Мирного: „П'яниця“, „Як доведеться — так і живеться“, „Лихо давнє й сьогочаснє“, „Хіба режуть воли, як ясла повні“ В останньому романі всі чотири частини мають описовий початок, що в них три припадає на пейзаж. Перша частина — „На дворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом“... „отакої саме пори, в неділю, після раннього обіднього часу“... „йшов молодий чоловік“ („Х. рев. воли“. Книгосп. 1925 р., ст. 3—4).

Говорити про час і місце дії в пейзажному оформленні не є ознакою лише даних письменників. Такий пейзаж можна й після них знайти, не виключаючи й нашого часу, й доводити це прикладами нема потреби.

Кажучи про пасивність цього пейзажу, ми розуміємо її, ясна річ, як відносну. Художній пейзаж завжди матиме певну естетичну чинність. В динаміці ж сюжету такий пейзаж мінімально чинний і може бути опущений без особливої шкоди.

Б. Другу велику підгрупу становить пейзаж активно-сюжетний. Тут може бути два випадки.

1. Безпосереднє зовнішнє втручання природи в дію. На якомусь моменті, взятому з природи, автор побудовує сюжетне розгортання твору чи окремого епізоду його. Природа виступає в ролі обов'язкового компонента, хоч увагу зосереджується не на ній саме. Природа є лише тим зовнішнім чинником, що потрібен для створення певної ситуації, яка, власне, і є психологічним центром твору. В такий спосіб часто використовує природу Васильченко й не тільки в зоровому, але й у слуховому і навіть нюховому її сприйнятті. Ось кілька прикладів. Хуртовина заважає запалити люльку македонському старшині Василеві Мироновичу, що їхав саньми з писарем Антоном Агафоновичем, і спричиняється до їх сварки й бійки („Хуртовина“). Так само збудовано оповідання „Під школою“, „Крізь дрімоти“ й ін. С. Аксаков в оповіданні „Буря“ розказує про валку селянських хур, навантажених хлібом, що їх захопив серед степу страшний буря. Старі бувалі селяни розташувались у полі, поробивши собі намети, решта ж недосвідчених смільчаків не хотіла спинятись і загинула. Розказаний епізод, де дієвою особою виступає грізна природа, дає привід авторові докладно описати її з усіма моторошними подробицями її наближення й наростання.

2. Але природа виступає частіше в літературі в тіснішому внутрішньому зв'язку з людиною, впливаючи на її настрої й почуття. У того ж Васильченка знаходимо різноманітний вплив природи на людину, але не в звичайному нормальному стані її психіки, а завжди виключному, від чого й сам пейзаж іноді цілком перероджується („На світанні“). Часто Васильченко користується пейзажем із спеціальною метою показати, як відбивається він, напр., в дитячій свідомості („Дощ“), в уяві п'яного Ларька („У панів“) або сонної Явдохи („В тінях липневої ночі“), в заскорублій душі пристава, що заснув над паперами („Крамольна ніч“).

Цей вплив природи на людину може йти далі, не обмежуючись самими настроями, а призводячи до дії, до зміни взаємовідносин між людьми і, таким чином, щільно переплітаючись з сюжетною тканиною. Яскравим прикладом саме такого могутнього чинення природи є повість Квітки-Основ'яненка „Перекотиполе“, де буря в природі викликає відповідну гаму почуттів у душі Дениса. Зупинимось на цьому прикладі докладніше.

Що тут ми бачимо не звичайний паралелізм двох аналогічних рядів — фізичного й психологічного, а тісніший причинний зв'язок між ними, видно з того, що всі етапи наростання почуттів Дениса йдуть безпосередньо за моментами зміцнення бурі. П'ять етапів проходить перед нами. Перший етап, коли починає наближатися грізна хмара з громовим рокотанням і блискавкою: в душі Дениса з'являються перші почуття страху; зовнішнє-фізичний рефлекс — дрижання. Другий етап — хмара насунула на той лісок, де сховались земляки, й тут буря розходилася: Денис починає говорити про каяття: „Як покаятись такому грішнику? Як мене бог може простити?“; рефлекс — „Денис ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці“... „руки ломить, сам себе не тянуть!“ Третій етап — „огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис“: Денис починає галюцінувати. Йому ввижається якась постать, що сидить і дивиться на нього, й Денис признається Трохимові в своїх крадіжках; рефлекс — Денис падає на вколішки. Четвертий етап — „Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них впало“. (На цей раз яскравіших фарб на палітрі не вистачило. І. І.). Денис признається Трохимові ще й у душогубстві: „Я не тільки злодій, я й душогубець! Зарізав нищого“. „Розкажи усім, який я“; рефлекс — „обидва впали нечувствено“. Нарешті, п'ятий етап становить зниження. „Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла“. Відповідно до цього стаються зміни з Денисом: „Братіку Трохиме!“ „Не розкажуй нікому нічого!“ Далі Денис зовсім очутився, й скоро настає трагічна розв'язка. (Твори Г. Ф. Квитки, т. II, X. 1899, ст. 22 — 27).

Сюжетно-тематичний характер має часто пейзаж Винниченка („Контрасти“, „На лоні природи“), Коцюбинського, напр. „В дорозі“ або „Intermezzo“. З 8 дієвих осіб останнього 5 припадає на природу: ниви у червні, сонце, три білих вівчарки, зозуля, жайворонки.

В продуктах усної творчості нема суто-естетичного сприймання природи. Не знають його й думи українські. Відомий пейзаж бурі на Чорному морі, описаний в перших десяти рядках думи про Олексія Поповича, не становить винятка. Ось початок думи:

На Чорному морі,
на білому камені
ясенький сокіл жалібно квилить проквіляє
смутно себе має
на Чорне море спільна поглядає,

що на Чорному морі недобре ся починає,
що на небі усі звізди потьмарило
половину місяця в хмари вступило,
а із Низу буйний вітер повіває,
а по Чорному морю супротивна хвиля встає.

Цей пейзаж у думі є не декоративним моментом, а тематичним. „Злая хуртовина“ зчинилася, як кара божя за великі гріхи писаря військового Олексія Поповича. Інтерес до бурі й обмежується в думі мірою зовнішнього втручання її в долю війська запорізького.

Пейзаж активно-сюжетний становить органічну й невід'ємну частину твору. Випадаючи з твору, такий пейзаж руйнує його.

II. Пейзаж позасюжетний

Цей пейзаж може зовсім не входити в життя героїв, вони можуть навіть нічого не знати про нього; пейзаж потрібен самому авторові для якогось художнього ефекту, і тому його можна було б назвати вузько-композиційним. Мета в письменника може бути при цьому різна — конкретизувати основну ідею (малюнок ночі в повісті Квітки „Маруся“, Х. 1899, т. I, ст. 23, 24), рельєфніше подати постаті дієвих осіб, з'ясувати ситуацію, затримати дію, то що. Не ставлячи собі завданням вичерпати всі можливі випадки композиційно-службової ролі пейзажу, зазначимо тут головніші.

А. Пейзаж становить фон, що повинен підсилювати основний тон, в якому подається той чи інший образ. В „Хмарах“ Н.-Левицького Радюк, вибігши від Дашковича з розпачем після ідейного розходження з Ольгою, наводить в природі бурю подібну до тої, що була в його душі. Дике завивання вітру, свист, стукіт перемішувались з уламками розбитих мрій, з обважнілими думками Радюка, створюючи повну гармонію між природою й людиною. З нових письменників цим прийомом часто користується Винниченко. Природа в нього трапляється рясно, але рідко коли письменник затримується на ній довше, ніж це йому потрібно для характеристики даної ситуації. Через це довгих описів у Винниченка нема. Нічого зайвого — кожна риса має своє призначення, що випливає з ролі пейзажу ілюструвати певні факти і вчинки. Тому він міцно вправлений композиційно в твір. В опов. „Краса і сила“ дві картини природи розвиваються із зазначених напочатку мотивів: „Сумно в Сонгороді в-осени“, „тихо-тихо в Сонгороді“. Співзвучна з людськими переживаннями природа іноді подається, як облямовання оповідання. Ось початок „Голода“: „Біля станції по дні рівчачка тихо, помалу, іноді зупиняючись та прислухаючись, повзло троє людей. Зорі мовчки слідували за ними і моргали одна одній; вітер, несміло пошелестівши травою, забігав у рівчак і зараз же боязко ховався в степу. Туга ночі таємниче шепотіла і зітхала коло їх“ (Твори Рух, 1926, т. II, ст. 145). І зорі, і вітер, і туга ночі — всі наче в змові з невідомими людьми, помагають їм виконати їхню справу. Але після ганебної пригоди на станції співники цих людей з природи знов не zostались байдужими. „Зорі сумно дивились з сумного неба і крізь листя здавались заплаканими; цікавий вітер боязко шелестів у віттях“ (Ст. 157 — 158). Подібне облямування має „На пристані“ (Ст. 70, 86).

Коцюбинський в пов. „Fata Morgana“ дає осінній пейзаж, що є ніби ліричним підсумком першої частини твору. „Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться вгорі і спускають на землю мокрі коси. Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається слезами убога земля і не знає, коли осміхнеться“. А ось другий член паралелізму, в світлі якого набирає певного значіння й композиційного виправдання намальована

картина: „брудною розгрузлою дорогою йдуть заробітчани. Ідуть та й ідуть, чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки - журавлі, що відбились од свого ключа, немов осінній дощ. Йдуть і зникають у сірі безвісті“ (Видання ДВУ, 1926, ст. 56). До цієї саме категорії треба віднести й пейзаж, як ліричну увертюру в т. зв. романтичній поемі першої чверті XIX ст., що веде свій початок від Байрона¹⁾.

Б. Позасюжетний пейзаж може виконувати ролю характеристики даного персонажа чи ситуації і в інший спосіб, становлячи не однотонний, а контрастний фон, на якому проектується той чи інший тематичний момент. Цим прийомом охоче користується Панас Мирний. В „Товаришах“ перед тим, як розповісти про Телепня та його арешт, Мирний дає докладний опис світанку й радісного оживання природи. І останній штрих, що довершує картину: „все зраділо, стріваючи день; і день зрадив розцвітаючи, ясний, теплий, погожий“ — потрібен авторові, як формула переходу до дальшої картини тюрми, з якою природа контрастує: „одна тільки тюрма не раділа тому ранкові“. („Товариші“ Полт., 1918, ст. 5). Ось другий приклад з тієї ж повісті; після ясного, хорошого дня настала тепла ніч, зоряна й чарівлива, „ніхто тільки цього не бачив і не знав з тих безталанних жильців темного непривітного дому тюрми“ (ст. 29). „Лихо давнє й сьогочаснє“ починається з картини буйних лісів, ланів широкополіх, в яких пташки ціле літо не вгавають, і т. д. для того, щоб після цього опису перейти до життя кріпаків фразою: „Тільки по його (Башкира. І. І.) селах чогось сумно та нудно“ (Твори, кн. І, 1913, ст. 332—3). Прийом контрастного зіставлення використано на початку 3 частини роману „Хіба ревуть воли“. Сумна осіння погода — „А Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий“ (Книг. 1925, ст. 155—157).

В. Окрему підгрупу становить пейзаж для заповнення фабульних порожнеч, напр., підчас чекання, замішання, нерішучости, глибокого замислення, то-що. В таких випадках автор навмисне тримає увагу читача на речах сторонніх, найчастіше на пейзажі, щоб створити ілюзію протікання певного часу, потрібного для даної ситуації. Н.-Левицький вже дає зразок такого композиційного застосування пейзажу. В „Хмарах“, коли старі Радюки чекають приїзду свого сина, автор заповнює моменти їх довгого й нетерплячого чекання описом гарних краєвидів (Хмари. 1905, т. 4, ст. 143). Ще приклад у Н.-Левицького: після першої розмови П. Радюка з Ольгою на тему кохання стежкою саду проходить якась пані й збентежені бесідники заговорають. Поки обое мовчать, автор розказує тимчасом про краєвиди в полі їх зору (Хмари, стор. 251). У Винниченка такий пейзаж є в опов. „В графському маєтку“ (К. 1926, ст. 7).

Г. Пейзаж для затримання дії вводиться в оповідання у місцях ускладнення ситуації, на поворотних пунктах сюжетного розгортання для створення певного психологічного напруження. Обмежимось одним прикладом. У Косинки в опов. „Десять“ комуніст Рубель потрапляє до бандитів. Допит, що має вирішити долю Рубля, переривається контрастним до моменту малюнком: „Тихо-тихо шуміло колосками жито, хилило повний колос до босих ніг Рубля і — співало якусь сонячну пісню золотого степу, ніжну, радісну“... („В житах“, ДВУ, 1926, ст. 62). Вживає пейзаж в цій функції й Винниченко.

¹⁾ Про це говорить Жирмунський: „Ця увертюра не зв'язана з самим оповіданням“. Вона вводить лише „в обстановку дії, а також в її настрій“. „Байрон і Пушкін“. Л. 1924, ст. 64, 65.

Д. Оригінальне застосування пейзажних уривків спостерегаємо у Хвильового. У нього вони виступають в ролі ліричних повторів, що створюють своєрідний композиційний ритм новели. „На глухім шляху“ має чотири повтори цього типу:

...А сосни гудуть - гудуть...
— Чого так сосни гудуть?
— Хуртовина. Вітри.
Ох, ви, сосни мої — азійський край!

В „Синьому листопаді“ таким повтором є мотив джигитовки вітрів¹⁾, що повторюється з варіаціями п'ять раз (Сині етюди, ст. 93, 94, 97, 107, 110).

„З моря джигитували солоні вітри. Мчались степом і зникали в Закаспії“.

У Косинки в „Темній ночі“ бандити піймали комуніста й ведуть його до хати і тоді „сріблястим листом поклонився явор коло порога, як вели в невідому хату невідомого чоловіка на весілля смерти криваве. Поклонився й зажурено зашелестів“. Образ цей повторюється, коли його виводять на смерть („В житах“, ст. 176, 180).

В опов. „Сорочка“ повторюється мотив п'яної осені з кривавим листом калини, (ст. 32, 40) і кленового листа, (ст. 31, 33, 39), в „Зеленій рясі“ — мотив сорому берези (ст. 181, 188).

Знаходимо також у Любченка пейзаж у ролі ліричного повтора („Буремна путь“, 1926, ст. 59, 67).

III. Пейзаж самостійний

Прозоро-службова роль сюжетного й позасюжетного пейзажів, потрібних авторові лише для того, щоб краще розгорнути перед нами життя людини, яка і є головним об'єктом виображення, ця роль може зовсім зникати, і тоді на сцену виступає пейзаж самостійний. В нашій післяжовтневій прозі виразно позначається сепарування пейзажу від решти елементів твору. Саме відсутністю достатньої мотивації для вводу природи збільшується й так помітна хвиля ліризму в ній. У Косинки, Івченка, Головка, Хвильового ми не завжди можемо відшукати, яким способом автори ув'язують свої іноді дуже гарні пейзажі з твором. Уже тут пейзаж набуває самостійного значіння (особливо у Івченка, див. його „На весні“, „Горіли степи“, „Землі дзвонять“), перетягаючи на себе увагу й розбавляючи фабульну конденсованість твору. Нарешті, пейзаж зовсім відокремлюється й стає єдиною темою відтворення. Цей пейзаж можна поділити на ліричний й алегоричний.

А. Пейзаж ліричний має самодовільне значіння. Єдиною мотивацією його є почуття чистої естетичної втіхи, що її переживає автор, споглядаючи природу. Прикладом можна взяти „Лес и степь“ Тургенева. Письменник віднаходить і тонко переживає красу природи в різні пори року і при всяких обставинах. Отже, об'єднані під однією назвою пейзажі — липневого ранку, веселої літньої зливи, осені і ще цілої низки, — подаються в яскравому емоціональному офарбленні й починаються, звичайно, з ліричної емпізи, що дає тон цілому малюнку: „Знаете ли вы, например, какое наслаждение выехать весной до зари?“ (Соч. т. I, 1874,

¹⁾ Див. „Лейт-мотив“ у Чіркова „Мик. Хвильовий у його прозі“. Життя й Револ. 1925, 10, ст. 40.

ст. 526). „А летнее июльское утро! Кто, кроме охотника, испытал, как отраднo бродить на заре по кустам?“ (Ст. 527). „Весело пробираться по узкой дорожке между двумя стенами высокой ржи“ (ст. 528 і далі 529, 530). В українській літературі з цим пейзажем знайомились у П. Мирного в „Серед степів“. Літній ранок у степу, полуднева спека, ліс, насування вечора й ніч — всі ці описи, що композиційно зв'язуються, як дорожні враження автора в різні моменти їзди, перейняті ще більше ліризмом, ніж у Тургенева. „Мати уродо, красо світова! Де ти береш такі пишні барви, кольори блискучі? Який мистець, якою талановитою рукою наложив їх на тебе так густо та рівно“... (Кн. I. К. 1903, ст. 425).

Глибоко переживає природу Кобилянська, що присвячує їй чимало сторінок своїх творів, або й цілком вивплює нею окремі новели й нариси, як „В-осени“ або „Битва“. Природа тут одухотворена, їй надається переживань живої істоти. Ліс змагається за своє тисячолітнє існування з наємниками капіталу — робітниками, й симпатія автора цілком на його боці, а не тих, що прийшли „з грубим обличчям“ і „неповоротними руками“.

Одесь в поемі „Що-року“ відтворює в образах чотири пори року. Хоч тут життя природи змальовано в формах, уявлених людиною, в звичних для неї категоріях взаємовідносин, прим. — кохання весни з сонцем, ревності і муки вітру то що, проте, очевидно, що це робиться не з метою символізації, а щоб надати більшої яскравості й жвавості образам.

Б. Пейзаж алегоричний дає Кобилянська в поезіях в прозі „Там зів'язи пробивались“ і „Через море“. В першій — вузька, глибока річка не піддається на підмочання дубового лісу розлитися на всю рівнину, бо тоді вона втратить на своїй глибині. Отже, висновок — краще бути вузькою та глибокою — є принцип особистого світогляду письменниці. Алегоричний сенс має і „Через море“.

Найбільше дає в цьому напрямку Дніпрова Чайка. Її докладні, розгорнуті образи природи, не втрачаючи цікавості самі по собі, проте завжди приховують у собі якусь сторонню думку, піддаються до тлумачення на їх основі людської психології. Такі, напр., „Образ великого“, „Струмок“, „Усякому своє“, „Гармонія“ й ин. Візьмим перший з названих. Глибоко спить блакитне небо. Важко зрушити його спокій. Всіх сил прикладає вітер, щоб розбурхати море, але довго його зусилля лишаться надаремними — море спокійне. Аж, нарешті, воно розгнівалося й почало бушувати. І коли навкруги вже все заспокоїлось, вітер затиш, небо чисте й ясне, море ще довго не вгаває. Ввесь малюнок дістає своє освітлення й повне виrozumіння в афористичному закінченні: „завше глибоке не швидко на гнів піддається, не швидко й забуде образу“ (Твори, кн. I, К. 1919, ст. 61).

Наприкінці слід зазначити, що перші дві групи — пейзаж сюжетний і позасюжетний — відіграють у творі в більшій чи меншій мірі позитивну композиційну роль. Пейзаж тут кожен раз несе якусь корисну функцію в композиційній цілості. Цього не можна сказати про той ліричний пейзаж третьої групи, що функціонально відокремився в творі й перебуває в ньому, як яскрава, але органічно не поєднана з цілим інкрустація. Для загальної концепції твору пейзаж цей в кращому разі є неутральний.

В цьому огляді не вичерпано всіх можливих в літературному творі пейзажів. Так, сюди не увійшов пейзаж, що його можна було б назвати стилістичним, оскільки він виникає, як розгортання якогось стилістичного прийому, напр., порівнення, метафори, перифразу. Особливо цікавим

є пейзаж, що його вживає Гоголь в формі розгорнутого порівняння¹⁾. Пейзаж, як негативне порівняння, зустрічається у А. Любченка („Буремна путь“, 1926, ст. 62). Але стилістичний пейзаж випадає з нашої класифікації й тому виходить за межі даної статті.

М. Ірчан

НОВИЙ ТВІР АПТОНА СІНКЛЕРА

Українські видання в бібліотеці А. Сінклера. — Сінклер гордиться зв'язками з УСРР. — Матеріали для статті до „Плужанина“. — Найновіший твір Сінклера. — Голоси критики. — Шведська преса про „Нафту“. — П'єси Сінклера на європейській сцені. — Критична біографія Сінклера. — Найбільша мрія його.

Аптон Сінклер все більше й більше цікавиться Україною взагалі, а Радянською Україною з'окрема. Безперечно, причиною цього й те, що з тяжкою бідю, при допомозі одиниць, мені вдалося дістати хоч не всі, а більшу половину тих його творів, що перекладені на українську мову. Теж має вже Сінклер всі ті українські журнали, що в останніх двох роках друкували щобудь з його творів, а бо про його („Червоний Шлях“ з статтями проф. Білецького і М. Ірчана, „Плужанин“ „Зоря“, „Культура і Побут“ з статтею Лейтеса, „Всесвіт“, канадська, „Робітниця“, парижські „Українські Вісти“ та львівські „Культура“ і „Світ“.) Мені приємно було читати опісля листа Сінклера, що радів з моєї посилки для його домашнього архіву. На жаль, досі все таки не вдалося зібрати мені всіх творів його, що вийшли на українській мові. Наші видавництва не озиваються на мої прохання і дякуючи тільки т. Лисиченкові з Києва, я одержав дещо. З книжок виданих в УСРР, Сінклер має досі: „Герой капіталу“, „Мене зовуть теслею“ (в перекладі Е. Касяненка), „В 2.000 році“, та інсценізації „Джیمмі Гігенс“ і „100%“. „Нетри“ вдалося достати мені тільки в канадському виданні. Ця прекрасна повість перевидана була свого часу в Канаді книжковим спекулянтом на гіршому папері і з багатьма помилками, але Сінклер дуже бажав доповнити свою колекцію „Нетрів“, що вийшли майже на всіх мовах світу і я послав йому це видання, бо іншого в ніякому разі не міг дістати. Дивно мені, що ДВУ й досі не видало „Нетри“. власне не перевидало їх з дореволюційного київського видання. Повість ця по сьогодні не стратила на своїй вартості та сили.

Я вже згадував в своїх статтях про А. Сінклера, друкованих в кількох українських журналах, що Сінклер час од часу видає свої циркуляри й інформує в них про свою працю так близьких товаришів і приятелів, як і ворогів. В найновішому циркулярі в березні 1927 року, Сінклер присвятив чимало місця й УСРР, власне навів майже половину мого листа до його. Як ще ніколи, Сінклер з певною гордістю зазначає на скільки поширені його твори на Радянській Україні (in Soviet-Ukraine). Опісля, з задоволенням цитує він з мого листа те, що пишуть йому через мене селянські й робітничі письменники, роб-і сількори, червоноармійці, вчителі і т. д. І скрізь підкреслює в уривках з їхніх листів слово „товариш“ у відношенні до його, бо треба знати, що Сінклер, маючи до діла з ріжносерстною публікою, вживає звичайно слово „приятель“, а „товариш“ залишилося в уживанні тільки комуністів і соціалістів.

¹⁾ Див. приклад у Переверзева: „Творчество Гоголя“, 1926, ст. 47 — 48.

Недавно я повідомив А. Сінклера, що працюю над статтю „Селянське питання в творах Аптона Сінклера“, яку буде надруковано в органі селянських письменників УСРР „Плужанин“. У відповідь одержав я щиро-товариського листа, а в ньому між іншим вказівки, де саме шукати мені за потрібним матеріалом.

Надсилаючи для мене свій найновіший автографований твір „Нафта“ і портрет з товариським написом, Аптон Сінклер прислав мені теж голоси визначніших критиків і письменників про цей твір. Я й використовую ці матеріали для цієї статті, бо думаю, що нашим читачам все таки буде цікаво довідатись хоч-би з голосів критики про найновіший твір А. Сінклера, що по думці багатьох, перевищив „Нетри“.

На протязі двох останніх років Аптон Сінклер працював над цією новою повістю. Має вона поверх чверть мільйона слів. Є це найдовша повість, яку коли будь видано в Америці в одному томі і перша повість повного розміру, яку Сінклер написав за останніх 8 років. Говориться в ній про одну з провідних галузів американського промислу. Починається дія в полудневій Каліфорнії і згодом переходить в світову боротьбу.

Флейд Делл один з найкращих американських критиків, перечитавши „Нафту“ пише: „Я знову почав читати цю повість і своє основне враження можу висловити стереотипною фразою — не можу одірватися від неї. Вона страшенно захоплює. По моїй думці це великий твір і я переконаний, що він зробить враження на Америку. Люблю цю книжку за багатство життя, що міститься в ній, за безконечний ланцюг всебічного освітлення життя, за схоплення американського життя з орлиного лету і — за нову терпимість, що відчувається в ній. Є в ній величезний поетично-казковий чар, та толстівська легкість в трактовці великих проблем. Від „Нафти“ віє духом зрілості, знання і розуміння, що ставлять її вище всіх попередніх художніх творів Сінклера. Ще більше! Ця повість викінчена так, як не були викінчені навіть „Нетри“. Для мене вона є справжнім епосом, величним причинником до фіктивного відкриття Америки. А окрім цього, по скільки відноситься це до мене, „Нафта“ оживляє в мені довіря до Аптона Сінклера, як до повістяра, бо це довіря я згубив був несвідомо аж до часу, як почав докладніше студіювати Сінклера і писати його біографію. Нова його повість ставить А. Сінклера перед мої очі знову з цілою силою як повістяра і того одного з тих, від яких треба сподіватись ще найбільш мистецьких досягнень. Ці слова треба читати в світлі того особливого критицизму, що маю я для повісти Сінклера. Мені безмірно приємно дивитись на Аптона Сінклера, як на мистця, для якого немає нічого недосяжного“.

Для декого можуть видатись ці слова Флойда Делла панегіриком Сінклеру. Не будемо сперечатись, скажемо хіба те, що Флойд Делл відомий як доволі вибагливий і гострий критик. Що-ж до Сінклера, як художника, світова опінія поділяється і має два погляди. Одні визнають його справжнім, а то й великим художником, другі твердять, що він міг би бути ним, як-що не поспішав би так дуже. Накладчик Б. В. Гібш пише в Європі до журналу „Нейшин“ про цю справу ось що:

„Більшість європейців, що цікавились американською літературою, шанують, а навіть обожають Уйтмена. Але багато з них роблять великий скок від Уйтмена до Аптона Сінклера. Хай, що між критиками є розбіжність в поглядах про заслуги А. Сінклера, але його твори викликали в Європі, або хоч в середньо-європейських країнах і Скандинавії — багато глибше враження, як інші, сучасні йому американські соціальні студії“.

Фактом є, що ніхто з американських письменників, не рахуючи Джека Лондона, не завоював собі світового читача до такої міри, як

Аптон Сінклер. Майже цілий світ вважає А. Сінклера першим повістярем Америки, за винятком самої Америки. Аптон Сінклер, як може ніхто з письменників, має те щастя, що його твори виходять в перекладах швидче, чим появляються на рідній мові в Америці. А. Сінклеру доводиться швидче читати опінію про власні твори в чужих мовах, чим почути її від американських критиків. Наприклад, повість „Нафта“ тільки в березні вийшла з друку в Америці (перша частина), а в Швеції, Чехословаччині й інших країнах, вона появилася ще в минулому році. У Франції, Голандії і Німеччині вона саме кінчиться друкувати.) Особливо велике признание найшла повість „Нафта“ в Швеції. Шведський перекладач Євген Альбан пише:

„Аптон Сінклер повинен почувати себе дуже щасливим тому, що його так високо цінують в нашій країні. Треба взяти під увагу, що в нас існує велика конкуренція. В цій невеликій країні, з шістьма тільки міліонами населення, під різдво 1927 року, вийшло не менше як тисячу оригінальних творів шведських письменників, включно з великим числом перекладів. В цій конкуренції видавці зустрічаються з великими труднощами.“

Після появи „Нафти“ на шведській мові, преса живо заговорила про цю повість. Ще про ніякий твір А. Сінклера не писали шведи так багато, як про „Нафту“.

„В певних кругах на Аптона Сінклера дивляться з недовірям, а про те він є в спроможі здобути собі широкі маси вдячних читачів. Він вповні заслуговує на це, бо ніхто не може заперечити, що з під його пера вийшли важливі речі, що відзначаються шляхетним поривом, чистістю стилю й драматичним пульсом ця книжка зі своїми вдаряючими прикметами є незвичайно цікава“. (газета „Aftonbladet“).

„Коротко сказати — „Нафта“ прекрасна книжка, що є не тільки портретом окремої ділянки життя, але й культурним документом народньої психології. Вона, певно, матиме небувалий успіх“ (газ. „Vastgota - Demokratien“).

„В „Нафті“ відчувається темп американської праці й змагання навипередки, в яких гроші й грошелюбство женуть вічно людей без хвилини відпочинку. А. Сінклер, це правдивий портретист темпу праці“. („Arbetaren“).

„Аптон Сінклер не міг би бути тою людиною, яку ми знаємо з попередніх його творів, як би не був в стані змалювати нафтові насоси і звязану з ними працю та економічно-технічні взаємовідносини в такий живий спосіб, що увага читача залишається в одній безпереривній натузі. Його явна любов до продуктивної праці може піднести прозу до висоти поезії.“ („Goteborgs - Posten“).

Мимоволі, читаючи все це, насувається питання: Як далеко той час, коли й на українському книжному ринку появиться „Нафта“? Так, бодай, видається нам тут, закордоном. Є в нас, на американській землі декількох товаришів, що добре володіють англійською мовою і чимало перекладають, але зчасом знеохочуються, бо немає де видати тих перекладів. В Америці українські робітничі видавництва ще надто слабкі, щоб видавати більші твори, а добитися їхнього видання в УСРР просто неможливо.

Аптон Сінклер працює в цей час над другою частиною „Нафти“. Багато підбадьорує його в праці те, що його твори перекладають майже у всіх країнах світа. З кожним тижнем наспівають все нові відомості про переклади або видання різних творів. Недавно в Японії вийшла повість „Джимі Гігінс“, а в Ісландії видано в перекладі „Мене зовуть теслею“ і „Листи до Джудда“. Цей останній твір видала теж Норвежська

Федерація Профсоюзів і перекладено її на хінську і перську мови. В італійському крайно консервативному часописові „Ля Трібуна“ появилася довша оцінка „славної американської драми Аптона Сінклера „Пекло“. Самий А. Сінклер дивується, як цензура Муссоліні могла пропустити цю п'єсу. „Хіба — пише Сінклер — фашистська цензура помішала Сінклера з Данте“.

Вперше в Європі виставлено п'єсу А. Сінклера „Співучі тюремні птиці“ 8 березня 1927 р. на „Вільній Народній Сцені“ у Відні. П'єса пройшла декілька разів з великим успіхом і зараз підготовляють її театральні робітничі гуртки так у Відні, як і в других містах Австрії, і на німецькій мові в Празі. В Нью-Йорку Робітнича Драматична Ліга підготовляє теж до постановки цю п'єсу. В Токіо виставлено недавно робітничим театром п'єсу А. Сінклера „Чоловік з другого поверху“ а в квітні 1927 підуть там-же „Пекло“ і „Співучі тюремні птиці“. „Артистична Фаланга“ в Парижі виставить хутко на французькій мові цю ж п'єсу. Взагалі, в цьому році помітно велике зацікавлення західно-європейськими, а то й американськими лівими театрами, а в першу чергу робітничими, п'єсами Аптона Сінклера. Досі ніби не звертали на них уваги. Вправді п'єси А. Сінклера не легкі так своїм змістом, як і постановкою, особливо цим останнім.

Згаданий вже американський критик Флорйд Делл, скінчив свою книжку п.н. „Аптон Сінклер — критична біографія“. Ще в минулому році коли Делл тільки писав її, наспіли з вісьмох країн замовлення на переклади і видання. На докладнішу біографію Сінклера чекають не тільки в Америці, але й Європі, бо досі літературному світові було дуже мало відомо про цього широко популярного письменника.

Не цікавитись А. Сінклером — не можна. Дехто скаже, що є в світовій літературі більші художники слова, як Аптон Сінклер. З одного боку воно правда, але з другого боку для нас все таки цікаве те, що твори Сінклера мають такий величезний успіх в світі. І коли світова в першу чергу трудова маса любить твори А. Сінклера, то не тільки тому, що вони з маловідомого її американського життя, але й, тому що вони найближчі до життя, тому, що читаючи їх, ніколи й на думку не прийде, що в них щось надумано, неправдиво.

Аптон Сінклер добре знає, як дивляться на його творчість в світі. Знає він про прихильне і неприхильне відношення. І не зражується тим, як дехто, не ховаючись, скаже терпке слово на його адресу. Він працює, удосконалюється і ось — „Нафта“, це вже велике досягнення. Чимало є людей, що вважають А. Сінклера „добрим торговцем“ а то й скупим чоловіком. Але так можуть говорити тільки ті, що не знають його. Сінклер є одним з тих небагатьох нещасливих письменників, що є одночасно видавцем своїх творів і продавцем, а це не легка справа в Америці. Коли ж взяти під увагу, що свої книжки Сінклер продає дешево, то й не дивниця, що в 1926 році прибутку його видавництва виносили 8,664 доларів і 95 центів, а убуток 9,110 доларів і 29 центів. Одною з найбільших мрій А. Сінклера — це — як пише він мені — позбутися боргів, з якими рік річно веде вперту боротьбу.

Вінніпег. Канада, березень 1927 р.

~~~~~

А. Музичка

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСВІТУ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Ніхто не сумнівається, що М. Коцюбинський мав велику освіту, особливо літературну, що довів акад. С. Ефремов у критично-біографічному нарисі (М. Коцюбинський, Слово, Київ 1922), та на що вказують його твори. Коцюбинський належить до тих письменників, що за французькими натуралістами пишуть свої твори на підставі поважних студій наукових праць і дослідів, тоб-то пильного збирання людських документів.

М. Коцюбинський — портрет на посвідці про право мати звання вчителя початкової нар. школи.

він є один із тих, що як Франко, Леся Українка, Стефаник... стоять на верхів'ях сучасної їм культури так загальної, як і мистецької зокрема. Маючи отже вироблений широкий світогляд, безнастанно поширюючи його новими досягненнями в науці та в мистецтві, та збираючи пильно матеріяли навіть у дрібничках, ці талановиті мистці давали величаві твори. Документи, що їх за новими дослідями над рукописними матеріялами подають Ан. Лебідь і С. Козуб, і які вже бодай частинно видруковані в V т. творів (Держав. Видав. Укр. 1925, 3 молодих літ. Літературна спадщина і матеріяли) свідчать, як дбайливо цей письменник збирав матеріяли, як робив поодинокі малюнки природи, як записував цілі речення, поодинокі слова, що їх чув від людей, як малював поодинокі сцени, що їх зустрічав у житті, як робив плани, схему, своїх оповідань, повістей і нарисів і т. ін. А що Коцюбинський уже від молоду вмів дивитися на природу, яку дуже любив, умів зарисовувати гарно

поодинокі типи, про це свідчить його юнацька річ „Дядько та тітка“. А як засвоював собі літературну техніку видно, коли стежимо, як у загальній будові творів і в малюванні поодиноких сцен переходив письменник від наслідування Кониського, Нечуя-Левицького, Панаса Мирного до впливу Тобілевичевих драм „Безталанна“ й „Розумний і дурень“, („На віру“ й „Ціпов'яз“), а потім до впливу російських письменників Чехова, Андрєєва, щоб нарешті через європейських мистців дати свою незвичайно високу художню техніку разом із не аби якою думкою.

Скупі поки що відомості автобіографічні свідчать за те, яку загальну освіту мав Коцюбинський і як він її набував. Так із листа до М. Мочульського довідуємося, що він на 11 році життя „поклав собі зробитися великою людиною і накинувся на книжки“. „Читання настільки перевернуло мій світогляд,— читаємо там,— що з незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом, а на 14 соціалістом“. (Твори т. V. 220). Другий лист пояснює ближче, як ця переміна сталася. „В одному селі я познайомився з п'яницею священиком, дуже розумною людиною, і він дозволив мені брати книжки з його незвичайно багатой бібліотеки, де я натрапив межі иншим на твори Л. Файербаха (закордонні видання) і його „homo homini deus“ зробило на мене великий вплив та похитало мої релігійні погляди, розбиті в кінець бесідами

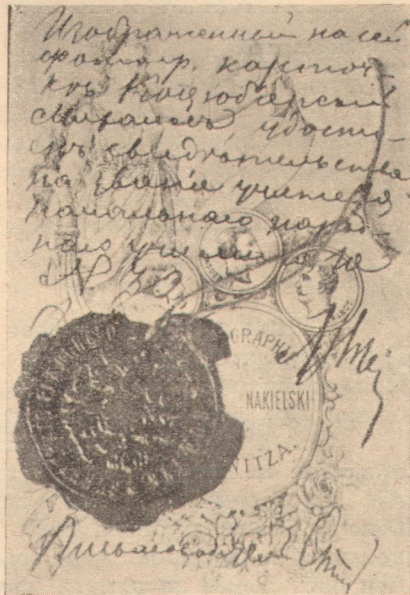
та безконечними суперечками з старшими товаришами, яких я завжди мав чимало, бо любив товариство і шукав його. Твори Фур'є (з тої-ж бібліотеки) зродили в мені симпатії до соціалізму". (Там. Стор. 224). Ці "безконечні" розмови давали, як свідчить письменників товариш В. С. Лотоцький у листі до нього, те, чого не дали б жадні книжки й ніякий університет (Ан. Лебідь, до початків літературної діяльності М. Коцюбинського, Україна 1925. 5. Стор. 142—143), тільки допровадили його до того, що на 17 році життя мав він уже політичний процес (т. V. 220). Нарис „Дядько та тітка“, показує, яку користь давали розмови з дядьком, як теж і те, в якому напрямку йшла його освіта, чим він займався, що його цікавило. „Історія, хазяйство, сильниця, зірниця, землепись, політична економія, зоологія — все те на кону“, згадує про юнацькі часи письменник. Або „почнеться в нас розмова по рослинниці... А через годину дядько вже сидить на ганку й віршує Міцкевича. Wywaj zdrów kraju, mój kraju kos-hany!..

І піде, полетється розмова про поезію, про літературу“... (V. т. Стор. 64—65).

Його критичні статті літературні показують і знання літератури й історії літератури, добре знання критики. Його психологічні нариси показують дбайливе вивчення психології, а літературний смак виробляв собі письменник під впливом європейської літератури.

Можна багато ще напроваджувати цитат, певно найдуться ще документи, що будуть нам свідчити про те, як систематично поповнював Коцюбинський свою освіту. (Твори V. т. 217), але вже з того бачимо, кого ми маємо в особі письменника.

За те є суперечності що до його так сказати - б офіційної освіти. С. Ефремов ідучи за спогадами Саліковського (Укр. Життя 1916, кн. IX.) думає, що Коцюбинський був у духовній семінарії, тільки що не скінчив її (Ор сіт. 11), М. Чернявський переказує, що його за якусь провину виключено з гімназії. (Червона лілея, стор. 12). На помилки міг напроваджувати біографів сам письменник, що писав у листі до акад. С. Ефремова, що в нього був замір дістатись на університет. Але проти вище згаданих думок виступив Ан. Лебідь і на підставі слів письменникового брата Хоми та декого з його рідні зазначив, що Коцюбинський по скінченні „духовної школи шайгородської не вчився вже ніде в школі й тільки пізніше склав іспит за чотири класи реальної школи і здобув тим право народнього вчителя“. (Україна, 1925. 5. Стор. 140). Коли про це зайшла розмова між мною й сином письменника Романом, що працює в Одеській Окрполітосвіті, він підтвердив думку про вчительський іспит і дав мені фотографію, яка підтверджує вістку, що її подав Ан. Лебідь. Дійсно наш письменник склав учительський іспит у реальній школі в Винниці, як свідчить копія, що її дав я зробити на підставі фотографії, на якій на другому боці зазначається, що „Изображенный на сей фотогр. карточке Коцюбинський Михаил, удостоен свидетельством на

Напис на звороті портрета Коцюбинського

звання учителя начального народного училища за № 32". Немає тільки дати, що правдоподібно закрита печаткою, на якій зазначена винницька реальна школа. Подаю ці копії.

Ми знаємо з його оповідань, як Коцюбинський розумів і цинив освітню працю серед народу (Андрій Соловейко, Дядько та тітка, Хо, Посол від чорного царя, Для загального добра, Під мінаретами й ин.), але не можемо думати, що він задовольнився тим іспитом; треба думати, що він марив і про університет, як сам про це пише, й через те працював коло своєї освіти, але його заміри не здійснилися.

Одеса

Ол. Метеорний

НА МОГИЛІ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ

„Хто знає Оржицю. А ну-те обзивайтесь.
Усі мовчать. Гай-гай, які шолопаї.
Вона в Сулу тече у нашій стороні,
Ви, братця, все-таки домівки не цурайтесь“.

Єв. Гребінка

А хто знає, де перебуває могила Єв. Гребінки і в якому вона стані. Гай-гай, ніхто. Навіть прилучани не знають, хоч поховано Гребінку на Прилуччині (в колишньому Пирятинському повіті), в хуторі Убіжищі (Гребінчин Яр), в маєткові Гребінки.

Ото й зацікавило мене поїхати на могилу Гребінки, автора відомих приказок та інших творів, дуже поширених у свій час. Думаю, хоч і був він „русько-малоруський“ патріот, хоч і вихваляв царську „велику Москву“, та все ж таки був він письменник, „домівки не цурався“, поклав цеглинку в підмурок української літератури, свого часу за кріпаччини, був поступовим „в рямцях існуючого ладу“ і відбив у своїх творах свій час і світогляд.

А тут ще Прилуцький музей збирає твори, портрети, різні речі, які характеризують діяльність письменників, що походять родом з Прилуччини, чи працювали на Прилуччині... От і поїхав на могилу...

Кінець березня місяця.

Станція Гребінка. Уже назва свідчить, що ця місцевість зв'язана з прізвищем Гребінок, і дійсно, побігли крицеві рейки залізниці через колишні землі Євгена Гребінки в напрямкові на Київ.

Десять верстов од станції Гребінки — і розминка Мар'янівка. Встаєш один на цій розминці, бо кому це потрібно на хуторі, до якогось Убіжища. Потяг помчав на Київ. На пероні — службовець з зеленим прапорцем і двоє собак. Озираєшся, не знаєш, в який його бік вдаритися...

— Куди тут на Убіжище?

— Он прямо дорогою... Версти дві...

Службовець довго дивиться в слід, певно, думає:

— З города хтось... І чого йому треба до Убіжища... Незрозуміло.

Іду. Сонце посилає свої стріли назустріч. Жайворонки передзвонюють в повітрі. Якийсь ранній господар вже порається на ниві. Видно хуторські дерева й хатки. Врешті, вхожу в село.

— Це Убіжище?

— Ні, Мар'янівка.

— А Убіжище де?

— Та воно тут вкупі, оце за вуглом починається й Убіжище... Там і школа зразу.

Заходжу до школи. Збентежена сторожка хватає віника й підмітає підлогу в кімнаті.

— А вчителька дома?

— Вона в класі займається.

Поки вчителька провадить навчання, розглядаю кімнату, фотографії, вбогі меблі, а потім товстелезний звіт про з'їзд комнезамів (дали вчительці, щоб прочитала і зробила доповідь на селянських зборах).

Навчання закінчилися. Заходжу до класної кімнати. Портрет Т. Шевченка, гасла, стінна газета й портрет Єв. Гребінки.

— У вас і Гребінка єсть. Перший раз бачу його портрета в установі...

— Та ми хоч портрета маємо... Треба ж чим одзначить, що Гребінка тут жив, тут і поховано його... Письменник же.

Йдемо на могилу. Через дорогу до школи — колишній парк, а тепер — „слободою, на те ж і слобода“ (як зазначив один селянин): пеньки й пеньки без кінця. Стоїть там та тут кремезний дуб, як змії покрутив свої галуззя... Величні дуби, широкі дуби. Довго треба з ними ввозяться, тому, певно, й лишилися вони не зрубаними.

Трохи нижче в паркові — осики з безліччю гнізд і над ними зграї галичи. Парк все нижче й нижче схиляється й окремими осиками заглядає в очерети.

Шепчуть очерети, ховають Оржицю, що спокійно виблискує серед очеретів, уже не шумить, не бурує.

В горішній частині парку, над самим шляхом — невелика місцина, обкопана ровом. На рові — бузок і береза без кінця.

Піднімаєшся — і попадаєш на цю місцину, — кладовище Гребінок.

Зразу спадає на очі надгробок з хрестом. Читаєш і дізнаєшся що це „урожденная Гребенка“...

— А де ж могила Євгена Гребінки?

— А оце.

Дивисься і сумно хитаєш головою... Лишилася невеличка, в деяких місцях зіпсована, могила, рештки п'єдестала і крок від могили — теж частина з чугунного п'єдестала.

— А що тут було? — розпитую вчительки.

— Був надгробок, з написами... Років з три він валявся в рові, а це дивлюсь, так щось не видно, або діти закотили куди а може ще під снігом... Пригадую на надгробкові був напис: „землякові від пирятинського земства“ чи що... Зверху — хрест, спочатку залізний, а потім дерев'яний...

І розгорнулася історія боротьби навколо могили Євгена Гребінки. Як відомо, Гребінка був не з великих панів, батько його мав усього 50 кріпаків. Був він людина освічена, літератор, майже весь час жив у Петербурзі. Згадки у селян про час панування Гребінок лишилися не на користь Гребінок. Лише останній із Гребінок, що дожив до Жовтневої революції, вважається серед селян паном ліберальним, що виступав проти царату. Перші роки революції, період „Просвіт“ в Убіжищі, позначились уважним відношенням селянства до могили Євгена Гребінки. Коли пройжджі, заглядевши хреста на надгробкові Євгенові Гребінці, скинули його, то просвітяни натомість поставили дерев'яного хреста, причепурили могилу.

Та ось з часом соціальні взаємовідношення набрали більшого антагонізму на селі. Біднота стала переслідувати все, „що паном звалось“.

Виступила вона і проти просвітян, що намагались лишити могилу Гребінки недоторканою. Коли один із місцевих інтелегентів виступив в оборону могили, то його навіть нахвалялися забити. Глибока ненависть до панів, безумовно, не могла стримати бідноту і вона почасті зруйнувала будівлі, парк то-що. Гребінчини землі поділено між селянами і в колишньому паркові його — біжать до Оржиці смужки селянських городів.

Біднота відчула нутром соціальну природу Гребінок і тому ніякі балачки просвітян про те, що Євген Гребінка писав книжки, що він письменник, не могли вплинути на масу.

— Нате пани й письменні, щоб писати.

Під час цієї завірюхи і скинуто надгробки з могили Єв. Гребінки, зламано просвітянського хреста, зруйновано навіть п'єдестал. Ще раніше чехо-словаки розтаскали на різні потреби Гребінчину книгозбірню, і чимало загинуло цінних книжок, листів до Гребінки, портретів то-що. Деякі з них і зараз ще можна знайти в окремих селян.

І вже де-кілька років валяється надгробок у рові, псується могила та нікому те не болить. Селянство байдуже ставиться до портрета письменника в школі, не виявляє тепер ворожнечи до тих, хто стає на захист могили, але й не гадає дбати за могилу.

Таке відношення і зрозуміле після тієї боротьби, що велась за землю Гребінок. Останнього часу селян цікавить питання, як і цю частину парку, в якій міститься могила Єв. Гребінки, взяти до рук земгромади й поділити на городи.

Тепер цей парк належить школі, що й здає його в аренду. Школа згодна передати цей парк селянам, але ставить вимогу, щоб десятина дві землі (куди припадає й могила) було дано для будівлі нової школи.

Коли Пирятинський райвиконком не відпустить для школи цих двох десятин землі і весь парк буде поділено на смужки під городи то могила Єв. Гребінки загрожує те, що плуг її переріже і на кладовищі Гребінок зацвіте картопля.

І сумно стоять дві обципані ялинки над могилою (треба ж селянам ялинки для весілля), доживають разом з могилою останні роки свого існування, і не шумлять, як у Хвильового...

— „Ох, ви сосни мої, азійський край...”

І поруч з могилою Гребінки з'явилося ще три нових могили. Дві з них — запали і скоріше нагадують копальню, а третя примостилася коло ніг Єв. Гребінки. В ній заховано кухаря пана Солодкого (до якого й перейшов парк з могилою Гребінки).

Поскільки могила Гребінки являє собою вимурований склеп і засипана тільки зверху землею, то, розповідають, труна з кухарем попала якось в порожнечу цього склепу і коли опускали її в землю, то в порожнечі вона аж загула.

Сприводу цього селяни іронізують:

— Не повезло нашому кухарю... І на цім світі панам догоджав, а на тім світі попав до пана... Прийдеться йому готувати панам їжу й на тім світі...

Отже, був Гребінка паном і лишився для селян тільки паном... Його заслуги, як письменника, громадського діяча — незрозумілі й невідомі селянам.

І хоч тепер в колишньому будинкові Гребінок хата-читальня і сільрада, але там шукають стежок нового життя й не цікавляться, що робив в часи свого життя (1812—1848 р.) Євген Гребінка.

Другого дня зрадлива весна засипала могилу снігом і лише общипані сосни нагадували про неї.

— А чому ви з учнями не доглядаєте за могилою? — запитую вчительки.

— Доглядаємо, але даремно... В паркові пасеться ціле літо худоба, пастухи — от і руйнують весь час... Коли з часом тут збудують школу і могила буде в шкільному дворі, тоді можна буде й доглядати, а тепер...

І настирливо виникають за питання :

— А що буде, коли ця могила попаде в смужку під селянську садибу. Невже лише згадка залишиться за неї. Невже так і треба. Невже ми маємо так шанувати пам'ятки про своїх письменників, пам'ятки нашого минулого.

І мимоволі розгортаю історії письменства Єфремова й Коряка, вчитуюсь, як цінять вони літературну спадщину Єв. Гребінки.

І читаю у Єфремова.

— „Більший слід у нашому письменстві лишив Євген Гребінка своїми з художнього боку високовартними „приказками“, що забезпечили йому на довгий час ім'я в історії письменства... Спинається Гребінка на громадських хібах свого часу — кривосудді, неробстві вищих класів, повні колоски у нього хияються

— Мов ми неграмотні перед великим паном,
Мов перед судовим на стінці козаки („Ячмінь“).

...Такі приказки, як „Ячмінь“, „Ведмежий суд“, „Сонце та хмару“, „Будяк та конопляночка“... то - що надовго зостануться коштовними нашої поезії перлинами“...

Ну, думаю, Єфремов на свій аршин міряє. Побачимо, що пише Коряк.

Нагадав він і про Гребінчине дворянське українофільство й про „руско - малорусский“ патріотизм. Дав він йому належне місце серед наших земляків, але зазначив про його поступовість, про висміювання ним некультурних поміщиків, зачепив Гребінка і панщину в приказці „Злий кінь“. Зазначає Коряк, що Єв. Гребінка, яко людина культурна, не міг співчувати різним панським надужиттям... Твори Гребінчини були дуже поширені в свій час. З часом Гребінчини приказки набрали нового значіння й викликали згодом цензурні заборони. Мова в творах Гребінки барвиста... й т. д.

А втім, думаю, Гребінка був тим, чим він зміг бути в свій час. Життєве море захватило човен його життя і понесло.

Прощай, мій покою. Пускаюсь у море,
І може недоля і лютеє горе
Пограються з човном моїм.

І таки погрались :

— Де ж човен дівався, де плаває мій милий. Мабуть він не плаває, бо онде по хвилі Білють із його тріски. (Човен).

Валяються тріски із надгробку Єв. Гребінки, і з його могили.

— Ох, жаль мені човна ох, жаль мого серця.

Жаль дивитись і на такий стан могили Євгена Гребінки.

Прилука

■■■■ ПРИВІТАННЯ ПЛУГУ ■■■■

Від ВУСПП

Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників гаряче вітає революційних селянських письменників в особі їхньої організації „Плуг“ в день п'ятої річниці його існування.

За 5 років тяжкої упертої праці „Плуг“ має великі досягнення і заслуги в справі виявлення та організації революційно-селянських письменників України.

Плуг організував навкруги себе велику літературну суспільність і висунув на літературну арену чимало видатних революційно-селянських письменників.

ВУСПП висловлює надію, що 4-й з'їзд „Плуга“, в якому представники Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників візьмуть активну участь, стане чинником об'єднання наших лав для спільної акції, скерованої на створення передумов цілковитої єдності рядянської літератури.

Постанови з'їзду пролетарських письменників, так само як і постанови пленума ЦК „Плуга“ що до об'єднання наших сил мусить бути нарешті зреалізовано.

З комуністичним привітанням Секретаріят ВУСПП'а: *Б. Коваленко, В. Коряк, Т. Горбатов, І. Микитенко, П. Усенко*

Від ВАПП

Всесоюзная ассоциация пролетарских писателей шлет „Плугу“ горячий привет в день его пятилетия. В годы идейного разброда и организационного развала на литературном фронте, пролетарское ядро „Плуга“ выступало застрельщиком в борьбе за пролетарскую литературу. Этой заслуги „Плуга“ нельзя ничем умалить.

Крестьянские писатели — надежные союзники пролетарских писателей. Широкая по охвату работа „Плуга“ по организации крестьянской литературы ценна также и тем, что в рядах „Плуга“ вырастали кадры крестьянских читателей передовиков.

Сейчас положение на литературном фронте Украины изменилось. Создан Всеукраинский Союз пролетарских писателей. „Плуг“ получает возможность углубить свою работу среди крестьянских писателей.

Под руководством партии „Плуг“ — мы в этом не сомневаемся — справится с новыми задачами“.

Отв. секретарь ВАПП'а *Либединский*.

Орг. Секретарь *Б. Вакс*, Секретарь по нац. делам *А. Селивановский*.

Від редакції: „Раб. Крест. Корреспондент“

Редакция журнала „Раб. Крест. Корр.“ шлет привет об'єдинению крестьянских писателей „Плуг“ и журналу „Плужанин“.

Наше пожелание:

Пусть об'єдинение содействует начинающим крестьянским писателям ярче и лучше отображать строительство новой советской деревни.

Пусть содействуют закреплению союза середняка с бедняком и деревни с городом“.

Редакция „Рабоче-крестьянского корреспондента“

Від української робітничо-фермерської преси в Канаді

Дорогі товариші

З нагоди 5-ти річного ювілею „Плугу“, прийміть від української робітничо-фермерської преси в Канаді найщирі привітання. Вітають вас газети: „Українські Робітничі Вісти“, „Фармерське життя“, журнал „Робітниця“ і журнал українських канадських піонерів „Світ Молоді“.

Можемо запевнити вас, товариші, що Ваша праця відома й десяткам тисяч українського робітництва й фермерства Канади, що є читачами нашої масової преси. За п'ять років Ви зуміли виробити собі своєю працею добре ім'я і за далеким океаном, хоч праця та не була криклива. Працюйте ж і надалі серед селянських мас Радянської України і не забувайте, що закордонне українське робітництво й селянство уважно слідкує за всім, що робиться на Україні і радіє з усіх досягнень, зокрема досягнень на культурному фронті. І навпаки: воно не може без терпіння переносити всіх тих недорозумінь, що розбивають ряди культурних працівників Соціалістичної України і йому, закордоном, доводиться тяжко боротись з рештками української контр-революції, що використовує ті недорозуміння в своїй продажній пресі для своїх цілів. Ми більш чим певні, що в майбутньому в нашій дорогій Радянській Україні не буде вже тих криз, що були в останніх роках на культурному, власне літературному фронті, що за кордонами УСРР мали деморалізуючий вплив. По нашій думці „Плуг“ видержав на протязі 5-років на своєму становищі, хоча й йому доводилося переживати кризи, що все таки виходили на користь його й тепер, після 5-ти річного досвіду, „Плуг“ певнішими кроками піде до ще вищих своїх досягнень в українському селі, чого бажаємо йому з щирого серця знаючи, що власне праця серед широких трудових мас, зокрема культурна праця, виховає нові ряди певних і непохитних працівників.

За робітничо-фермерську пресу в Канаді Іван Навізівський

Від „Заокеанського Гарту“ (Канада)

Дорогі товариші.

Спілка українських пролетарських письменників в Канаді „Заокеанський Гарт“ шле щірі товариські привітання братній спілці селянських письменників „Плуг“ на Радянській Україні з нагоди її п'ятирічного ювілею. Цілий час ми уважно слідкували за тою працею, яку провадив „Плуг“ на протязі свого існування і визнаємо, що зробив він чималу культурну працю в українському радянському селі. І в нас, за океаном, широкі робітничо-фермерські українські маси знають про існування „Плугу“ і часто гордяться цією організацією, що не зважаючи на різні тертя, вперто посувається по обраному шляху і гуртує біля себе в перші чергу селянську молодь та підносить її на вищий культурний рівень. виховує нових культурних працівників з селянської гущі. Ми переконані, що й надалі „Плуг“ буде успішно розвивати свою роботу і не сходячи з стежки, вказуваної Комуністичною партією, дійде до більших досягнень.

Одночасно, ми, заокеанські гартівці, висловлюємо своє гаряче бажання, щоби в найближчому часі всі пролетарські і селянські літературні сили Радянської України працювали гармонійно для одної спільної ідеї й мети, що об'єднує так пролетаріят міста, як і села у всіх ділянках життя.

Прийміть дорогі товариші - плужане з-за далекого океану, з далекої чужини, наші найкращі привітання і ще з більшим завзяттям працюйте на користь широких трудових мас нашої нової Червоної України.

Хай живе Спілка селянських письменників „Плуг“.

Хай живе Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Секретар М. Ірчан

Від Українських пролет. письменників у Сполучених Штатах Америки

Товариші

З далекої заокеанської країни посилаємо Вам свій пролетарський привіт. Вітаємо працівників на полі культурного будівництва радянської країни і радіємо здобутками, що їх досягнула Спілка селянських письменників „Плуг“ за п'ять років надмірної праці над культурним піднесенням села.

Ми, що відірвані і розмежовані широким океаном, працюємо в самих низах, в підвалі капіталістичного суспільства, не можемо ніколи забути нашої батьківщини, котру залишили ми, мандруючи світами ради кавалка хліба. Життя кинуло нас у найгустіші квартали пролетарських мас, однак воно ніколи не потрапить розмежувати нас, міських пролетарів від наших же братів робітників села. Тому слідкуємо ми за кожним Вашим кроком і радіємо тим, що Ви, здобувши політичну й економічну владу, не занедаєте боротись і на культурному фронті.

Ми радіємо, що Ви не відмежовуєтесь від загально-пролетарських змагань, але разом з пролетарськими літературними організаціями, типу Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників, прямуєте до створення єдиної людської культури — культури комуністичної.

Вітаючи Ваш з'їзд — 3'їзд Спілки Селянських Письменників „Плуг“ кличемо:

Хай живе боротьба з ворогами комуністичного руху на ідеологічному фронті, що виявляють своє обличчя під різними масками „неокласицизму“, „орієнтації на Європу“ і т. п. виступів.

Хай живе спільна праця комуністичних працівників пера села і міста.

Хай живе єднання всесвітнього пролетаріату і незаможного селянства у боротьбі за створення комуністичного ладу — комуністичної культури.

За групу укр. пролетарських письменників
у Сполучених Штатах: М. Тарновський, В. Шопинський

Від редакції журналу „Знання“

Ш-ні Т-ші. Буйні сили вирощує земля і ті, хто біля землі ходять, сповнюються від неї творчими силами.

Але, як стихійні сили природи, що поруч з будовою нового, призводять і до страшних руїн, так і люди землі можуть і будувати і руйнувати, коли немає організуючої сили.

5 років тому Спілка Селянських письменників „Плуг“ взялася за організацію тих сил стихійних хоча в одній невеликій, але важливій галузі — галузі письменства. Метод колективної самоосвіти, метод масових студій для підвищення кваліфікації письменників, допомога молоді виявити себе, знайти свій шлях письменника, що їх неухильно вживали „Плужани“, дали цінні наслідки — маємо низку молодих літературних сил, що вже займають почесне місце в радянській літературі.

Серед революційного виру, з під уламків старого, на грані двох епох, „Плуг“ твердо провадив свідому класову лінію на засадах комунізму. З тих наївних віршів та оповідань, що лантухами зносили босі, безусі хлопці й виснажені батраки до редакції „Плужанина“, невтомною працею плужанських студій вишліхтувалися дійсно літературні речі, що по них починає вчитися вже й наступне покоління.

За 5 років праці поважну вкладку культури цінностей внесли Ви, Товариші, в Радянське будівництво не тільки України, а й всього Соціалістичного Союзу й з ним разом до загально-людської скарбниці.

Шире побажання Вам дальших досягнень на культурному фронті. Хай нові лави, викохані працею біля родючої землі, невпинно прокладають в плужанській спілці далі науку керувати своїм плугом, прокладаючи нові борозни Соціалістичної культури.

Харків

Редакція журналу „Знання“

Від Білоруського „Маладняка“

Пэрыяды найвыдатнейшага росквіту тэй ці іншай літэратуры звычайна адпавядаюць момантам вялікіх унутраных рухав у грамадзе, момантам вялікіх соцыяльных ломак, якія выкідаюць на поверхню жыцця новыя свежыя сілы, дагэтуль захаваныя в нетрах мас. У такія моманты нараджаюцца новыя сьмелыя і магутныя вобразы, новыя матывы, адбіваючыя псыхіку і эстэтыку тэй соцыяльнай групы, якая стала на чале грамады.

Украінская і беларуская літэратуры да Кастрычнікавай рэвалюцыі разьвіваліся прыблізна в аднолькавых умовах. І, зразумела, нельга было б гаварыць аб выдатным разьвіцці гэтых літэратур в умовах чорнасотніцкай русыфікатарскай навалы, якая душыла все жывое і з кареннем вырывала маладыя расткі нацыянальных культур. Толькі Кастрычнікавая рэвалюцыя адчыніла перад нацыянальнасьцямі шырокі шлях для разьвіцця ізмацнення іх культуры. І мы маем ужо багатыя вынікі тэй працы, якая прароблена была в нас Саветскаю Владаю на працягу 10 год яе існаваньня. Гаспадарчае адбудаваньне зруйнаваных войнамі і окупацыямі Беларусі і Украіны, няухільнае ажыццяўленьне нацыянальнай політыкі, усямернае падтрыманьне культурнага будавніцтва — всё гэта спрыяла надзвычайнаму росквіту тых культур, якія праз вякі заганяліся в магілу, якія лічыліся памершымі. Беларусь, якая да рэвалюцыі ня мела ніводнай вышэйшай навучальнай установы, якая бадай што ня мела літэратуры в роднай мове — цяпер мае шмат. Чатыры вышэйшыя навучальныя встановы, І і ІІ дзяржавныя театры, шмат газэт і часопісав на беларускай мове і г. д. Там, за 40 вёрст ад сталіцы Беларусі — Менску пануе шалёны разгул польскага фашызму. Там на чатыры міліёны беларусаў няма бадай што ніводнай беларускай школы, зачыняюцца беларускія культурна-асьветныя арганізацыі, арыштоваюцца все тыя, хто асьмельваецца марыць аб свабодным разьвіцці беларускай культуры. „Дэмакратычная“ Польшча далёка перагнала в мэтодах свайго „культу́ртрэгерства“ імператарскую Расею. І тым даражэйшы робыцца той рух, які адбываецца в нас, дзе в братнім сужыцці працуюэ і разьвіваецца столькі нацыянальнасьцяў.

Гісторыя разьвіцця беларускай літэратуры пасья Кастрычніка вельмі падобна да гісторыі разьвіцця літэратуры украінскай. Прышов пісьменьнік ад варстата і ад плугу, прышов з фронтов вялікай грамадзянскай барацьбы і прынёс з сабою суцельны, неразложаны сьветагляд новае пераможнае клясы, новыя вобразы, новыя матывы. Каренні новай літэратуры хаваюцца в шірокіх працованых масах. Чуць ня з кожнай вёскі паступаюць першыя нясьмелыя спробы в гэтым напрамку. І само жыццё высунула і на Беларусі і на Украіне пытаньне аб ствареньні масавай літэратурнай арганізацыі, якая з аднаго боку вбірала б у сябе всё лепша з тае моладзі, што прабуэ сваэ сілы в літэратуры, а з другога выходзіла б у пачынаючых пісьменьніках клясавую свядомасьць, метадамі калектыўнай працы выкрышталізавала в іх творчасьці элемэнты пролетарскай ідэалёгіі і г. д. Вось жа, на наш погляд, такою арганізацыяй на Украіне зьявіўся „Плуг“, як і на Беларусі маладзейшы на пару

гадов „Маладняк“. Беларуска „Маладняк“ здолевыхавець для беларускай літаратуры шмат выдатных і таленавітых пісьменьнікаў. Адыход часткі іх ад „Маладняка“ в 1926 г. толькі лішні раз пераканав маладняковцаў у тым, што праца „Маладняка“ не прападае дарам, што „Маладняк“ можа дапамагчы не аднаму яшчэ здольнаму і таленавітаму пісьменьніку выявіцца в літаратуры. І таму „Маладняк“ будзе і надалей разгортваць сваю працу. Мы лічым, што „Плуг“ уваходзячы в шосты год свайго існавання мае шмат дасягненняў, мев у сваей працы шмат перашкод, мае багацейшы вопыт працы і вялікія традыцыі. Да гэтага часу „Маладняк“ падтрымліваў сталую сувязь з „Плугам“, як з арганізацыяй найбліжэйша па задачам і метадам працы. На далейшы час гэта сувязь павінна зрабіцца яшчэ жывейшаю. Мы лічым, што праз такое збліжэнне, праз знаёмства з вопытам працы, праз абмен матэрыяламі, праз переклады твораў паасобных пісьменьнікаў — „Плуг“ і „Маладняк“ здолеюць яшчэ большыя мастацкія каштоўнасьці вкласьці в скарбніцы літаратуры украінскай і беларускай.

У заключэньне яшчэ раз пажадаем „Плугу“ карыснай і плённай працы на ніве украінскай літаратуры і посьпехав на агульным для нас шляху утварэньня культуры нацыянальнай па форме і пролетарскай па зьместу.

Секретар ЦБ „Маладняка“ **Ал. Дудар**

СЛОВО З ПРИВОДУ П'ЯТИРІЧЧЯ „ПЛУГА“

Відкинувши всі допотопні традиції
І не вдаючись в графоманську амбіцію,
Дозволимо собі сказати слово - друге
Що до роботи „Плуга“.

Тому п'ять років у Харкові - столиці,
Здається — в церкві, чи — в дзвіниці,
Зійшлись селописьменники та їхні други
Й давай творити „Плуга“.
Назносили приладдя звідусіль —
Колеса, чересло й граділь...
Із двадцять рук схопилось до чепіг
І ну орати пер ліг.
Глузують з них петлюрівці - пани:
— Тримайтесь, хлопці, за штани!...
Повірте нам, що ваше діло не попре...
А „Плуг“ у відповідь: — орем!

А то в якомусь, не пам'ятаєм, році
Комусь запарошило „Плугом“ очі.
Затрахотіли аж із Олімпу кулемети,
Посипались на „Плуг“ памфлети,
Де всі плужани — і просвітяни й парвеню...
Підкласти треба їм свиню.
А олімпійський Бонапарт
Гукнув: — війна не жарт!
В повітря „Плуг“ і ввесь його баланс:
Гряде вже азійський ренесанс,
Якого „Плуг“ не перепре...
А „Плуг“ у відповідь: — орем!

Плужани — Епик, Громів, Копиленко,
Сосюра, Панч, Сенченко —
Взяли та й вийшли з „Плуга“,
До Вапліте полізли цугом.
Заскрекотали харківські сороки:
— Не жити „Плугові“ й півроку!...
— Куди?.. Не доживе й до першого числа
Лишився він без чересла...
— За тиждень „Плуг“ к чортам умре!...
А „Плуг“ у відповідь: — орем!...

Довгенький час було у „Плузі“ тихо,
А потім — знову лихо:
Ввесь комсомол пішов до Молодняка.
Сороки всюди: — ка - ка - ка!... —
Про „Плуг“ усяк і всюди тарабанить:
— Лишилися в „Плузі“ графомани,
Контрорщики та писарі —
Дешева юшка взагалі...
За три дні „Плуг“ к чортам умре!...
А „Плуг“ у відповідь: — орем!...

Нещо давно сороки завели нової
(До ВУСПП'у з „Плуга“ пішли троє!)
— Оце так - так, моя ти ненько,
Пішли — Шмигельський, Кириленко...
Від „Плуга“ залишилась булька.
Ну хто там?.. Пилипенко — тулька,
У Головка не твори, а вода,
А решта — справжня ерунда...
За два дні „Плуг“ к чортам умре!...
А „Плуг“ у відповідь: — орем!...

Антоша Ко